

GEHEUGEN COLLECTIEF
HISTORISCH ONDERZOEKSBUREAU

BIJDRAGE

**‘GEEN DAK, GEEN VUUR, GEEN BED, GEEN
BROOD, TENZIJ U MEEVOELT IN HUN NOOD’:
75 JAAR HET WERK DER DAKLOZEN**

i.o. vzw Het Werk der Daklozen

augustus 2014

Inhoudsopgave

1.	Historische inleiding.....	4
1.1.	Wettelijk kader.....	4
1.2.	Private opvanginitiatieven.....	4
2.	Het Werk der Daklozen.....	6
2.1.	Voorgeschiedenis.....	6
2.2.	De verschillende locaties van Het Werk der Daklozen.....	8
2.3.	De eerste jaren van de vzw Het Werk der Daklozen.....	10
2.4.	Discussie over heropstart.....	13
2.5.	Een nieuwe start vanaf maart 1946.....	16
2.5.1.	Opvang 'zonder maat noch restrictie'.....	16
2.5.2.	Materiële hulp.....	16
2.5.3.	Immateriële hulp.....	17
2.6.	Vanaf 1969: professionalisering.....	22
2.6.1.	De gebouwen.....	24
2.7.	Financiering.....	26
2.7.1.	Giften.....	26
2.7.2.	Eigen bijdrage.....	26
2.7.3.	Subsidiëring.....	28
2.7.4.	Acties.....	28
2.8.	De bewoners in woorden.....	29
2.9.	De bewoners in cijfers.....	32
2.9.1.	Burgerlijke staat.....	32
2.9.2.	Leeftijd.....	32
2.9.3.	Nationaliteit.....	33
2.9.4.	Verslavingen.....	34
2.9.5.	Ex-gedetineerden.....	34
2.9.6.	Aantal overnachtingen.....	35
2.9.7.	Verblijfsduur.....	36
2.10.	Het Werk der Daklozen wordt De Plataan.....	37
3.	Besluit.....	40
4.	Bibliografie.....	42
4.1.	Literatuur.....	42
4.2.	Interviews.....	42

4.3. Bronnen	42
4.3.1. Archief Het Werk der Daklozen	42
4.4. Websites	42

‘GEEN DAK, GEEN VUUR, GEEN BED, GEEN BROOD, TENZIJ U MEEVOELT IN HUN NOOD’: 75 JAAR HET WERK DER DAKLOZEN

In de Antwerpse Blindestraat vinden thuislozen al 75 jaar lang een onderdak in Het Werk der Daklozen, dat sinds 2012 De Plataan heet. Als autonoom, privaat onthaalcentrum was Het Werk jarenlang geheel of grotendeels afhankelijk van giften. Lange tijd was de slogan dan ook: *‘Geen dak, geen vuur, geen bed, geen brood, tenzij u meevoelt in hun nood’*.¹ Tot in 1999 opereerde het onthaalcentrum autonoom. Sinds dan staat de stichtende vzw in voor het beheer van de gebouwen en wordt de werking gestuurd vanuit het Centrum voor Algemeen Welzijnswerk (CAW).

Dit hoofdstuk vertelt de 75-jarige geschiedenis van Het Werk der Daklozen. Het onderzoek is gebaseerd op het uitgebreide archief dat Het Werk der Daklozen bewaard heeft. Hoewel het zeker niet volledig is, geven de talrijke verslagen van bestuursvergaderingen en de verslagen van de interne werking die jaarlijks werden opgesteld een goed beeld van de veranderingen die de organisatie onderging. Zowel haar werking als haar takenpakket en haar positie binnen de thuislozenopvang in de stad zijn doorheen de jaren geëvolueerd. In het kader van dit onderzoek spraken we ook met de huidige bestuurders van de vzw, de huidige verantwoordelijke van De Plataan en een vroegere maatschappelijk assistent. Daarnaast spraken we ook met enkele huidige en ex-bewoners (nu ‘cliënten’ genoemd). Deze gesprekken zouden de basis kunnen vormen van een bundeling van persoonlijke verhalen over de mensen die Het Werk der Daklozen maken wat het is: de bewoners. De lijsten met gegevens (beroep, afkomst, leeftijd, ...) van vroegere bewoners zouden de bronnen kunnen zijn voor een collectieve biografie. Binnen het kader van dit hoofdstuk focussen we echter vooral op de grotere geschiedenis van Het Werk: hoe is het ontstaan en met welke doelstellingen en hoe en waarom is dit in de loop der tijd aangepast en geëvolueerd? De keuzes die de bestuurders maakten over wie het doelpubliek was en welke rol ze zagen voor de organisatie vertellen ons iets over de veranderende visies op de opvang van zij die nu ‘thuislozen’ genoemd worden.

Beginnen doen we met een historische inleiding op het fenomeen thuisloosheid.

¹ De slagzin werd vanaf eind jaren 1940 tot in 1971 op het briefpapier van de organisatie vermeld.

1. Historische inleiding

1.1. *Wettelijk kader*

Tot in 1891 werd landloperij als een misdaad beschouwd en werden landlopers in gevangenissen opgesloten. Eens hun straf uitgezeten, kregen ze hun vrijheid nog niet terug: ze moesten naar tuchthuizen of landloperskolonies. Vanaf de invoering van de wet op de landloperij in 1891, waarin landlopers omschreven werden als ‘zij die noch een vaste woonplaats, noch middelen van bestaan hebben en gewoonlijk geen ambacht of beroep uitoefenen’, was landloperij niet langer een misdaad, maar konden landlopers wel nog ‘ter beschikking van de regering’ gesteld worden. In praktijk betekende dit dat een landloper de gevangenis mocht overslaan en onmiddellijk geïnterneerd werd in een landloperskolonie. De achterliggende gedachte was dat een landloper zich in een staat van gevaarlijkheid bevond die kon leiden tot criminaliteit. Om hem uit de samenleving te houden en de openbare veiligheid te garanderen, verschaftte de regering hem onderdak.²

De landloperskolonies combineerden weldadigheid (het verschaffen van onderdak) dus met preventie (het weghouden van potentieel gevaarlijke elementen uit de maatschappij) en hadden bovendien tot doel om de landloper moreel her op te voeden. Hij moest verplicht werken in de landloperskolonie, met het geld dat hij zo verdiende kon hij zich nadien opnieuw in de maatschappij integreren. Het systeem bleek weinig effectief: het recidivecijfer was immens hoog.³

Niet elke dakloze kwam onmiddellijk in een landloperskolonie terecht: in Antwerpen hield de stad begin twintigste eeuw een nachtverblijf open, Sint Juliaan in de Stoofstraat, waar daklozen maximum drie dagen konden verblijven mits een doorverwijzing van een Commissie van Openbare Onderstand (de huidige OCMW's) of van het Werk der Wederaanpassing. Wie geen bestaansmiddelen had, werd naar een landloperskolonie gestuurd. De politie was echter geneigd een oogje toe te knijpen, want voor elke landloper die in een landloperskolonie werd ondergebracht moest de stad waar hij vandaan kwam 25 frank per dag betalen.⁴ Er bleven dus veel landlopers op straat.

De wet op de landloperij werd bij haar invoering als humaan en progressief beschouwd omdat landlopers niet meer naar de gevangenis moesten. In de loop van de twintigste eeuw werd ze omstreden omdat ze toeliet dat mensen louter vanwege hun armoede en thuisloosheid van hun vrijheid beroofd werden. Dit neemt niet weg dat heel wat landlopers zich vrijwillig gingen aangeven en geregeld spontaan naar de kolonie terugkeerden. In 1993 schafte de overheid – als een van de laatste landen in Europa met een dergelijke wetgeving – de wet op de landloperij af.⁵

1.2. *Private opvanginitiatieven*

Naast de officiële kolonies en nachtverblijven waren er in het begin van de twintigste eeuw private initiatieven om daklozen van onderdak te voorzien. De meeste tehuizen ontstonden in

² Neirinckx, 1989.

³ Idem.

⁴ ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

⁵ Neirinckx, 1989.

katholieke kringen: stedelijke pastorale armenzorg of christelijke liberale burgers die vaak via hun beroep geconfronteerd werden met de problematiek en er iets aan wilden doen.⁶

In 1968 verenigden een groot aantal onthaalhuizen zich in de Vereniging der Onthaalhuizen (VDO, vanaf 1977 de Vereniging der Vlaamse Onthaalhuizen – VDVO). Onder impuls van deze organisatie konden onthaalhuizen subsidies krijgen, op voorwaarde dat ze een sociale dienst hadden.⁷ Hoewel niet alle onthaalhuizen geloofden in het nut van professionalisering – in sommige tehuizen verwachtte men alle heil van het samenleven met anderen onder begeleiding van een echtpaar, studenten, ex-residenten of een priester – leidde dit toch tot een stijgend belang van de onthaalcentra vanaf de jaren 1970.⁸ Steeds meer landlopers kwamen vanaf dan eerst in de thuislozenzorg terecht in plaats van in een kolonie. Ze hoopten daar op een uitgebreidere begeleiding dan bij de kolonies. Uit een onderzoek uit de jaren tachtig bij landlopers die in beide circuits verbleven hadden, bleek dat ze van de onthaalcentra hulp verwachtten op vlak van sociale re-integratie (het zoeken naar werk, een woonst, ...), hulp bij het regelen van financiële problemen of medische hulp.⁹ Zoals zal blijken uit de geschiedenis van Het Werk der Daklozen maakte deze begeleiding echter niet van bij de start deel uit van de werking van de onthaalcentra.

⁶ Archief WDD, Depreeuw, Peters en Verrijdt, ongedateerd.

⁷ Het Werk der Daklozen, 1980.

⁸ Archief WDD, Depreeuw, Peters en Verrijdt, ongedateerd.

⁹ Neirinckx, 1989.

2. Het Werk der Daklozen

2.1. Voorgeschiedenis

De oprichting van de vzw Het Werk der Daklozen in 1939 werd voorafgegaan door een lange periode waarin stichter Jos Hendrickx al verschillende opvanginitiatieven nam. In 1925 richtte hij in Antwerpen het Katholiek Internaat en Home Sint-Jozef op voor respectievelijk studenten en bedienden van buiten de stad. Na enkele verhuizingen vestigden ze zich vlakbij het Centraal Station, in de Van Schoonhovenstraat 80. Hoewel ze niet tot de doelgroep behoorden, kwamen er ook mensen zonder bestaansmiddelen aankloppen. Hendrickx wilde hen wel helpen, maar vond het niet aan te raden hen in voortdurend contact te brengen met de studenten en bedienden. Bovendien leidde de gratis of goedkopere opvang tot wrevel bij de andere bewoners die wel moesten betalen. Om die reden ontstond in mei 1935 een derde initiatief: Het Werk der Daklozen.¹⁰ In een vooroorlogse brochure omschreef Het Werk der Daklozen zijn doel als:

‘mannen of jongelingen die in nood verkeerden voor een paar dagen te herbergen, hen alzoo helpen naar ziel en lichaam, en hen in de gelegenheid te stellen om een plaats in de stad te zoeken, zich te vestigen, enz.’

Dronken, onzedige, misdadige en antigodsdienstige personen werden niet toegelaten.¹¹ De bewoners moesten niet betalen waardoor het initiatief financieel afhankelijk was van giften.

Jos Hendrickx: ‘Het is de alledaagsche plicht van den katholiek om zijn evenmensch te steunen.’

In een interview uit 1937 lichtte Hendricks zijn motivatie voor deze initiatieven toe. Als studieprefect en leraar in Antwerpen had hij een goed zicht op de studentenpopulatie in Antwerpen. Degenen die te ver van de stad woonden om dagelijks met de trein of bus te kunnen pendelen, waren volgens hem aan grote gevaren blootgesteld. Vaak woonden ze boven cafés. Weggerukt uit hun normale omgeving zochten ze daar – zonder ouderlijk toezicht of gezag – hun ontspanning, wat ‘een onrechtstreekse verplichting tot drinken’ met zich meebracht. Deze jongeren stonden volgens Hendrickx bovendien argelozier ten opzichte van het stadsleven dan jongeren die in de stad opgegroeid waren. Ze waren minder weerbaar tegen de talloze factoren die hen ‘naar het kwaad stuurden’. Heel wat bedienden, vaak douaniers die tijdelijk ver van huis tewerkgesteld werden, verkeerden in dezelfde situatie. Volgens Hendrickx kwam door hun rijpere leeftijd de behoefte aan een huiselijke omgeving meer op het voorplan dan bij de studenten en vielen ze daardoor soms in handen van ‘weinig aan te bevelen stadsjuffertjes’. Hendrickx vond het ‘de alledaagsche plichten van den katholiek om zijn evenmensch te steunen’ en richtte daarom het Katholiek Internaat en Home Sint-Jozef op.¹²

De opvang van daklozen was een succes. Het aantal overnachtingen nam stelselmatig toe. Tussen mei 1935 en maart 1936 werden 7.920 logementen geteld, gemiddeld zo’n 24 man per

¹⁰ ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

¹¹ Het Werk der Daklozen, [vóór 1 december 1939].

¹² ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

nacht.¹³ In de volgende tien maanden bedroeg het gemiddelde al 36 man per nacht. Tot januari 1937 werden er sinds de oprichting 18.875 overnachtingen geteld¹⁴, tegen oktober 1939 bedroeg dat aantal 78.932.¹⁵

Een ‘beschermingscomité’, met onder meer Cécile Strijbol, die ook vele jaren daarna heel actief bleef in Het Werk, stond in voor het inzamelen van steungelden.¹⁶ Hiervoor werden talloze bedelbrieven verstuurd. De dagelijkse leiding was in handen van een prefect, Em. Humblet¹⁷ en later Niko De Jager, en een inwonende aalmoezenier, pater Louis Arts. Hij raakte bij de werking betrokken nadat hij op verzoek van zijn overste op een zondag de mis was komen lezen in Het Werk der Daklozen.¹⁸

Dagindeling 1937

De daklozen moesten om zeven uur opstaan, hun bed aftrekken en helpen bij het onderhoud van de lokalen. Nadien waren ze vrij: ze konden een job gaan zoeken of een hele dag in Het Werk der Daklozen verblijven. Om acht uur ’s avonds werd gezamenlijk het avondgebed gezegd en om tien uur moest iedereen in bed liggen. Aanvankelijk kreeg iedereen gratis drie volledige maaltijden, maar door financiële tekorten bleef in 1937 alleen nog het gratis ontbijt over.¹⁹

¹³ *Het hoekje der daklozen*, mei 1936.

¹⁴ ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

¹⁵ *Het handelsblad*, 1939.

¹⁶ ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

¹⁷ Archief WDD, brief van Em. Humblet aan Jos Piercot, 6 juni 1935.

¹⁸ *Het hoekje der daklozen*, november 1939.

¹⁹ ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

2.2. De verschillende locaties van Het Werk der Daklozen

Bij de oprichting in 1935 bracht Hendrickx Het Werk der Daklozen onder in een particulier huis in de Duboisstraat 41, zodat de bewoners gescheiden leefden van het Katholiek Internaat en het Home Sint Jozef. Aanvankelijk verbleven er slechts vier mannen,²⁰ maar het huis werd snel te klein. Hendrickx kon gratis gebruik maken van het voormalige ‘hotel Amerika’ in de Duboisstraat 43, op voorwaarde dat hij het bewoonbaar zou maken.²¹ Het gebouw, dat voordien een tijdelijke verblijfplaats was voor landverhuizers die met de Red Star Line naar Amerika wilden gaan²², had immers nauwelijks nutsvoorzieningen.²³ Het gebouw werd opgeknapt door de bedienden uit het Home Sint Jozef, waar ook de eerste bedden en lakens vandaan kwamen.²⁴ Twee jaar later werd het gebouw te koop gezet en moest Hendrickx op zoek naar een andere locatie. Hij deed hiervoor onder meer een oproep in de brochure *Het hoekje der daklozen*, dat hij om de twee à drie maanden uitgaf om giften te ronselen. Hierin schreef hij te hopen dat een milde gever Het Werk een gebouw zou bezorgen.²⁵

De urgentie om een oplossing te vinden viel weg toen voormalig schepen en provinciaal senator Edmond Bernaerts besloot het pand te kopen zodat Het Werk der Daklozen niet op straat kwam te staan.²⁶ De bedoeling bleef wel om op termijn een beter, aangenamer pand te vinden. De gelegde contacten brachten uiteindelijk de oplossing. De Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid²⁷, een Antwerpse liefdadigheidsorganisatie opgericht in 1824 met als doel op allerlei manieren steun te bieden aan armen, ouden, zieken, doofstommen, ...²⁸ besloot op voorstel van bestuurder Georges Waterkeyn te investeren in het opvangcentrum voor daklozen. Dat Het Werk der Daklozen een katholieke werking was waar een pater bij betrokken was, vormde voor hen een belangrijk argument. De Maatschappij steunde Het Werk vanaf januari 1938 door dagelijks tien maaltijden te schenken, maar wilde op een meer structurele manier helpen door een terrein of een gebouw aan te kopen voor Het Werk der Daklozen.²⁹ Aanvankelijk hadden ze een pand in de Lange Winkelstraat 7 op het oog, maar in oktober 1938 kregen ze de gebouwen van een vroeger meisjesspensionaat van de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw³⁰ in de Blindestraat in het vizier.³¹ Het was licht, aangenaam en had een ruime binnenkoer en was dus een grote stap voorwaarts voor de bewoners.

De financiële constructie voor de aankoop van het gebouw was complex omdat het geld uit vele hoeken kwam. De Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid zamelde giften in³² en ging een lening aan van 250.000 frank³³. Zowel de Maatschappij als de initiatiefnemers van Het Werk der Daklozen deden ook een eigen financiële inbreng.³⁴ In ruil voor de financiële inbreng en de

²⁰ *Het hoekje der daklozen*, november 1939.

²¹ *Het Handelsblad*, 1939.

²² ‘Ons wekelijksch praatje...’, 1937.

²³ Interview met de raad van bestuur van Het Werk der Daklozen, 2014.

²⁴ Archief WDD, Franck, 1956.

²⁵ *Het Hoekje der daklozen*, januari 1938.

²⁶ *Het Handelsblad*, 1939.

²⁷ Archief WDD, Franck, 1956.

²⁸ Statuten van de Maatschappij der christelyke liefdadigheid, 1824, art. 21 en 22.

²⁹ Archief WDD, Franck, 1956.

³⁰ Archief WDD, Handgeschreven nota, 1956.

³¹ Archief WDD, Franck, 1956.

³² Archief WDD, Advies van notarissen Cols en Leclef, 7 juni 1974.

³³ Archief WDD, Franck, 1956.

³⁴ Archief WDD, Advies van notarissen Cols en Leclef, 7 juni 1974.

kosteloze bruikleen door Het Werk van de gebouwen wilde de Maatschappij inspraak in de werking van Het Werk der Daklozen. Daarom werd op 21 oktober 1939 een ‘maatschappij zonder winstgevend doel’ (de huidige ‘vzw’) opgericht³⁵, met als naam Het Werk der Daklozen. In de statuten werd bepaald dat in de raad van bestuur minstens vier beheerders van de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid moesten zetelen. De discussies hierover liepen zeker niet van een leien dakje.³⁶

³⁵ Archief WDD, Statuten van de mzwv Het Werk der Daklozen, 21 oktober 1939.

³⁶ Archief WDD, brief van juffrouw C. Strybol aan G. Waterkeyn, 20 mei 1939.

2.3. De eerste jaren van de vzw Het Werk der Daklozen

Het doel van de organisatie werd in de statuten als volgt omschreven:

*‘De meest verlaten mensen, volwassenen van het mannelijk geslacht die wegens hun armoede geen nachtverblijf vinden, in hun geestelijken, zedelijken en tijdelijken nood bij te staan, hoofdzakelijk door het bezorgen van slaapgelegenheid’.*³⁷

De beperking in tijd (‘enkele dagen’³⁸) die een eerdere brochure nog vermeldde, werd hieruit dus weggelaten. Het Werk der Daklozen werd een langdurigere oplossing voor thuislozen.

Vanaf december 1939 kon Het Werk beschikken over de gebouwen in de Blindestraat. Een zestigtal daklozen nam er zijn intrek.³⁹ Tussen december 1939 en oktober 1940 werden er 11.479 overnachtingen opgetekend voor 325 behoeftigen, wat betekent dat ze gemiddeld een maand bleven. Het gemiddeld aantal bewoners schommelde tussen 20 à 25 in de zomer en 50 à 60 in de winter.⁴⁰ Vlak voor de Tweede Wereldoorlog uitbrak, verbleven er zo’n honderd mannen.⁴¹

In juni 1940, net na de inval van de Duitsers op 10 mei, werden de gebouwen met uitzondering van de kapel in beslag genomen, maar niet bezet, door het Duitse leger. In die periode kwamen vele vluchtelingen en andere slachtoffers van de oorlog hulp zoeken bij Het Werk der Daklozen. Een jongen van twaalf wiens moeder gehospitaliseerd was, stuurden ze door naar het Home Sint Jozef waar hij op kosten van de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid kon verblijven. Het aantal daklozen was echter laag: er verbleven er nog slechts zes. De bestuurders wilden meer bewoners, in de hoop dat de kans dat ze de gebouwen werkelijk moesten afstaan daarmee zou verkleinen.⁴² Omdat het bewonersaantal laag bleef, overwogen de bestuurders de gebouwen te verhuren aan derden.⁴³ In de zomer van 1940 maakte het Comité der Vluchtelingen gebruik van de leegstaande lokalen op de gelijkvloerse verdieping. Er overnachtten in totaal 300 vluchtelingen, waaronder de zusters van ‘s-Gravenwezel.

Vervolgens huurde de stad de burelen, ontspanningsruimtes en de keuken om goedkope maaltijden in te richten, de ‘Volkseetmalen’.⁴⁴ De bewoners moesten het hierdoor met een kleinere keuken stellen. Toch was de verhuur een zegen: doordat de bewoners zelf ook maaltijden toebedeeld kregen, drukte dit de kosten.⁴⁵ Bovendien nam de stad de kosten voor de volledige inrichting, verwarming en gas op zich.⁴⁶ Vanaf het einde van 1941 verhuisden de Volkseetmalen naar de nabijgelegen Vekestraat en werd een groot deel van het complex gehuurd door Winterhulp⁴⁷, een hulporganisatie die onder het toezicht van de bezetter voedsel en kleding bedeede aan de noodlijdende bevolking.⁴⁸ Winterhulp betaalde een hogere

³⁷ Het Werk der Daklozen, 1997.

³⁸ Het Werk der Daklozen, [vóór 1 december 1939].

³⁹ Het Werk der Daklozen, 1997.

⁴⁰ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 31 oktober 1940.

⁴¹ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

⁴² Archief WDD, vergadering, 12 juni 1940.

⁴³ Archief WDD, vergadering, 3 juli 1940.

⁴⁴ Archief WDD, vergadering, 26 september 1940.

⁴⁵ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 30 oktober 1941.

⁴⁶ Archief WDD, vergadering, 26 september 1940.

⁴⁷ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 30 oktober 1941.

⁴⁸ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

huur dan de stad (4000 frank t.o.v. 400 frank⁴⁹), wat nodig was want op dat moment had Het Werk der Daklozen het financieel moeilijk.⁵⁰ Aangezien Winterhulp net als de stad voordien de kosten voor verwarming en licht⁵¹ en een aantal verbeteringswerken op zich nam⁵² en ook bij Winterhulp de daklozen konden genieten van de goedkope maaltijden en kledij⁵³, bleef Het Werk tijdens de oorlog financieel redelijk gezond.⁵⁴

Tussen oktober 1940 en oktober 1941 werden er 6.122 overnachtingen geteld. Terwijl veel andere instellingen de deuren sloten, verbleven in Het Werk der Daklozen toch gemiddeld vijftien à twintig bewoners.⁵⁵ Ook in het daaropvolgende jaar verbleven er gemiddeld vijftien bewoners. Dit waren niet altijd de ‘traditionele’ gasten: zo verbleven er tijdelijk paters jezuïeten die hun klooster op bevel van de bezetter hadden moeten verlaten.⁵⁶ Verder bestond de populatie tijdens de oorlog vooral uit oudere thuislozen.⁵⁷ Een verklaring hiervoor zou de verplichte tewerkstelling kunnen zijn. De bezetter trad zeer repressief op tegen bedelaars en werklozen werden verplicht tewerkgesteld in België of Duitsland. Vele jongere daklozen zullen in deze periode dus gewerkt hebben of durfden zich niet aan te dienen bij een onthaalcentrum uit angst om daar door de bezetter gevonden te worden.⁵⁸

In mei 1940 kwam er een nieuwe prefect, de heer Zinzen,⁵⁹ en in oktober 1941 nam aalmoezenier A. Theyskens de fakkel over van pater Louis Arts. Een jaar later werd hij vervangen door zijn broer J. Theyskens.⁶⁰ De aalmoezeniers woonden in Het Werk der Daklozen en stonden in voor de geestelijke zorg.⁶¹ Door hun verblijf ter plekke hadden ze een grote invloed op het dagelijks leven in het centrum.⁶² Religie nam hierbij een belangrijke plaats in. Net als in de eerdere verblijfplaats in de Duboisstraat⁶³, richtte Het Werk in de Blindestraat een eigen kapel in⁶⁴ waar vanaf oktober 1941 de mis gelezen werd zodat de mannen ‘*niet verplicht [werden] door de koude of het slechte weder te gaan, hetgeen niet erg gezellig was voor hen gezien hun versleten schoeisel en kleding*’.⁶⁵

Dagindeling eind 1941

De daklozen werden om zes uur gewekt door een belsignaal. ‘*Dan wasschen zij zich en kleeden zich netjes.*’ Om kwart voor zeven werden ze allen in de kapel verwacht voor het ochtendgebed en de mis. Een half uur later werd het ontbijt geserveerd. Ze kregen hun volledig broodrantsoen (225 gram), met gelei of boter en koffie, soms wat vlees

⁴⁹ Archief WDD, vergadering, 25 juli 1941 en 23 oktober 1940.

⁵⁰ Idem, 21 mei 1941.

⁵¹ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

⁵² Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 30 oktober 1941.

⁵³ Archief WDD, vergadering van 13 februari 1941.

⁵⁴ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 30 oktober 1941.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 29 oktober 1942.

⁵⁷ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

⁵⁸ Het Werk der Daklozen, 1980.

⁵⁹ Archief WDD, vergadering, 9 mei 1940.

⁶⁰ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 29 oktober 1942.

⁶¹ Idem, 31 oktober 1940.

⁶² Idem, 30 oktober 1941.

⁶³ ‘Ons wekelijks praatje met...’, 1937.

⁶⁴ Archief WDD, Boedelverklaring 28 maart 1940.

⁶⁵ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 30 oktober 1941.

als ze er konden krijgen. Na het ontbijt bleven de mannen nog een pijpje roken, wat praten, en gingen dan stempelen voor hun steun. Om twaalf uur konden ze zegels afhalen om gratis te gaan eten in de Volkseetmalen, waar ze soep, aardappelen, groenten en vlees kregen. Daarna maakten ze een wandeling, gingen ze weer stempelen en was er tijd voor ontspanning: een boek uit de bibliotheek lezen, met de kaarten spelen, ... Om zeven uur 's avonds kregen ze avondeten (soep, aardappelen, pap, soms bloedpens). Daarna bad aalmoezenier Theyskens het rozenhoedje en het avondgebed. Rond negen uur gingen de bewoners naar bed. Op de eerste vrijdag van de maand en op feestdagen moesten alle bewoners biechten en te communie gaan.⁶⁶

Ondanks de oorlogsomstandigheden trachtte Het Werk der Daklozen de werking zo gewoon mogelijk voort te zetten. Zoals elk jaar werd ook in het midden van de oorlog, in maart 1943, het naamfeest van de bestuurder (Sint Jozef op 19 maart) in Het Werk der Daklozen gevierd. In tegenstelling tot andere jaargangen was er echter geen feestelijk maal voorzien.⁶⁷ Het verslag van de algemene vergadering van oktober 1941 leert ons dat het onthaalcentrum te kampen had met problemen op zowel intermenselijk vlak (ruzies en onenigheden) als op vlak van hygiëne. *'Soms komen wij daklozen tegen met levende bagage, dan geven wij hen een bewijs voor een solferbad in het gasthuis.'* Anderzijds trachtten de begeleiders het leven van de bewoners zo aangenaam mogelijk te maken. *'We mogen dus zeggen dat onze mannen op hun sloefkes door 't leven gaan.'* Alle bewoners hadden immers een paar sloffen in kemelshaar met gummizolen gekregen. Zo hadden ze warme voeten, bleef alles netjes en maakten ze niet teveel lawaai.⁶⁸

⁶⁶ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij "Het Werk der Daklozen", 30 oktober 1941.

⁶⁷ Archief WDD, Uitnodiging voor het feest van sint jozef, 1943.

⁶⁸ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij "Het Werk der Daklozen", 30 oktober 1941.

2.4. Discussie over heropstart

Na de oorlog kwam het voortbestaan van Het Werk der Daklozen ernstig in het gedrang. Een deel van het bestuur stelde zich de vraag of de organisatie wel beantwoordde aan een werkelijke sociale nood.⁶⁹ De Commissies van Openbare Onderstand zouden immers niet alleen werklozen maar alle behoeftigen een steun van 16,5 frank per dag geven.⁷⁰ Anderen waren dan weer sterk overtuigd van het bestaan van die nood⁷¹:

*‘Niettegenstaande alle nieuwe voorzorgen en wetten van socialen aard, zullen er altijd menschen zijn die, ’t zij omdat ze nooit leerden sparen, ’t zij omdat zij positief verkwistten het weinig of het vele dat zij ooit bezaten, ’t zij ten gevolge van wat andere oorzaak ook, door hun eigen fout of zonder hun eigen fout, tot een toestand komen van algeheele behoefte.’*⁷²

Behalve de verdeeldheid over of Het Werk der Daklozen nodig was, waren er waren ook praktische bezwaren tegen het verderzetten van Het Werk. De bestuurders waren in oktober 1945 geïnformeerd dat de stad, Winterhulp en het Nationaal Hulpcomité hun huurcontracten spoedig zouden stopzetten. Het Werk der Daklozen zou vanaf dan zelf opnieuw instaan voor verwarming, de inrichting van de lokalen en voedselvoorziening. Het bestuur vreesde eveneens dat aalmoezenier Theyskens elk moment door zijn communautiteit zou teruggeroepen worden. Wie al het werk zou moeten verzetten en waar ze de financiële middelen zouden vinden, was een raadsel.⁷³ Tijdens deze discussies bleek dat ook de meningen over op welke manier en voor welk doelpubliek Het Werk der Daklozen moest opereren sterk uiteenliepen.

Het bestuur vroeg de mening van de huidige en vorige aalmoezeniers. J. Theyskens was van mening dat het Werk verdergezet moest worden, maar dan wel op de manier zoals de stichters het volgens hem voorzien hadden: met de nadruk op de zedelijke en geestelijke noden van de gasten. Het Werk onderscheidde zich hiermee volgens hem van andere initiatieven. Daklozen die *‘door een ingeboren of erfelijke of andere oorzaak aanleiding zijn tot kwaad’*, hoorden er volgens hem niet thuis. Ze mochten de vorderingen van de rest van de gemeenschap niet in gevaar brengen. Het Werk moest meer doen dan de bewoners laten bidden, biechten en te communie laten gaan. Ze moesten teruggebracht worden tot hun *‘menszijn’* en *‘christenzijn’*.⁷⁴

Hoewel oprichter Hendrickx in een vooroorlogse brochure ook gesteld had dat dronken, onzedige, misdadige en antigodsdienstige personen niet welkom waren, zagen hij en de voormalige aalmoezenier Louis Arts het nu anders. Volgens hen was sociale re-integratie niet het voornaamste doel van de organisatie. Het Werk richtte zich op de *‘meest asocialen en abnormalen, meestal alcoholiekers’*, zij die nergens anders terecht konden en meestal blijvende bewoners waren.⁷⁵ Hendrickx wilde niemand weigeren en iedereen een thuis bezorgen:

‘Met al hetgeen zulk een thuis meebrengt, vieren der feestdagen, met een blij gemoed rond een welvoorzien tafel, een omgeving van menschen die het goed met hen

⁶⁹ Archief WDD, briefwisseling tussen G. Waterkeyn en een bestuurder, 23 oktober 1945.

⁷⁰ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

⁷¹ Het Werk der Daklozen, 1980.

⁷² Archief WDD, Mededeling betreffend het Werk der Daklozen van Eerw. Theyskens.

⁷³ Archief WDD, Waterkeyn, 1945.

⁷⁴ Archief WDD, Mededeling betreffend het Werk der Daklozen van Eerw. Theyskens.

⁷⁵ Archief WDD, brief van Louis Arts, 23 november 1945.

*meenden. En bij dat alles brachten wij hen terug naar Onzen Lieven Heer, wij leerden hen weer bidden.*⁷⁶

Ook anderen die bij Het Werk betrokken waren, vonden dat Theyskens te voorzichtig was in zijn oordeel over wie er in het centrum mocht opgenomen worden. Priester Van der Kercken, die gedurende enkele jaren de mis las in Het Werk der Daklozen, schreef hierover in 1945: *‘De deuren zouden voor allen wagenwijd moeten openstaan.’* Dat er op die manier ook *‘dronkaards en dieven’* in het centrum zouden verblijven die Het Werk der Daklozen zouden bedriegen vond hij niet erg. *‘Het geeft niets’*, schreef hij, *‘iets van goede invloed, van weinige godsdienst zal vroeg of laat wakker worden.’*⁷⁷

De discussies gingen zo ver dat in december 1945 twee buitengewone Algemene Vergaderingen gehouden werden waarop de ontbinding van Het Werk der Daklozen op de agenda stond.⁷⁸ Besloten werd om het dagelijks bestuur van Het Werk uit handen te geven. In 1946 richtte de toenmalige voorzitter Charles Arts, broer van de voormalige aalmoezenier, hiervoor een brief aan de Priesters van het Heilig Hart.⁷⁹ Deze priestercongregatie was sinds 1943 gevestigd in de Prinsesstraat. De inwonende religieuzen engageerden zich in allerlei pastorale activiteiten.⁸⁰ Zij namen vanaf maart 1946 het dagelijks bestuur, het ‘runnen’ van het onthaalcentrum, over.⁸¹ Jozef Hendrickx bleef net als Emmanuel Bernaerts – zoon van de in 1945 overleden Edmond – en andere initiatiefnemers wel zetelen in de raad van bestuur.⁸²

De bestuursvoorzitters van vzw Het Werk der Daklozen

1939-1946	Jozef (Jos) Hendrickx
1946-1950	Charles Arts
1950-1980	Emmanuel Bernaerts
1981-1983	Frans Hechtermans
1983-2007	Carlo Heirman
2007-heden	Bob Cools

De bekommernis om Het Werk der Daklozen blijkt in sommige families ingebakken. De families Bernaerts en Hendrickx waren al van in de eerste jaren bij Het Werk der Daklozen betrokken en zijn dat nu nog steeds. Ook andere families leverden meerdere bestuursleden, zoals de familie Waterkeyn, die via de Maatschappij voor Christelijke Liefdadigheid betrokken geraakte, de familie Arts – de broer van de eerste aalmoezenier was vier jaar voorzitter, de families Cools, de Caluwé, van Lidth de Jeude, ...

Na enkele jaren zorgde deze machtsoverdracht toch voor spanningen binnen de raad van bestuur. Er was onenigheid over de mate waarin de priesters autonoom beslissingen konden

⁷⁶ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij “Het Werk der Daklozen”, 31 oktober 1940.

⁷⁷ Archief WDD, brief van EH Van der Kercken aan J. Hendrickx, 16 december 1945.

⁷⁸ Archief WDD, verslag van de Algemene Buitengewone vergadering, 3 december 1945.

⁷⁹ Het Werk der Daklozen, 1980.

⁸⁰ Website van de Confederatie van de Vlaamse en Nederlandse Provincie van de Priesters van het Heilig Hart, 2014.

⁸¹ Archief WDD, Douven, 1946.

⁸² Archief WDD, Verslag van den Beheerraad, 20 mei 1946.

nemen, aangezien ze het bestuur hadden overgenomen ‘onder toezicht van de beheerraad’. De discussies hierover leidden er uiteindelijk toe dat twee bestuurders, waaronder Charles Arts, ontslag namen.⁸³ Ondanks deze moeilijkheden betekende de komst van de priesters van het Heilig Hart toch vooral een nieuwe start voor Het Werk der Daklozen.

⁸³ Archief WDD, briefwisseling tussen Emmanuel Bernaerts, Théofile Nys, P. Albert Janssen, G. Waterkeyn, Charles Arts, P. J. Douven en Paul Van Cutsem tussen 16 december 1949 en 16 februari 1950 en verslag van de vergadering van het dagelijks bestuur, 16 december 1949 en van de algemene vergadering van 27 oktober 1950.

2.5. Een nieuwe start vanaf maart 1946

2.5.1. Opvang ‘zonder maat noch restrictie’

Het was vanaf maart 1946 aan de priesters van het Heilig Hart om te beslissen over wie binnen mocht en wie niet. Aanvankelijk maakten ze geen publiciteit voor Het Werk der Daklozen omdat de staat van de gebouwen na het vertrek van Winterhulp en andere diensten en ook de financiële en materiële middelen ervoor zorgden dat er nog maar weinig opvangplaatsen waren. Ze weigerden echter niemand die zich spontaan aandiende *‘ook al moest hij tussen in plaats van in de bedden liggen, hetgeen gebeurde’*. Van zodra de gebouwen in orde waren, planden ze veel publiciteit te voeren, ook in de pers. Ze wilden dat alle priesters en caritatieve instellingen van Antwerpen wisten dat ze *‘zonder maat noch restrictie al de dompelaars die bij hen [aanbelden] ’s nachts of overdag [mochten] zenden naar nummer 8 van de Blindestraat’*. Ze sloten zich op dit vlak dus aan bij de visie van oprichter Hendrickx, maar combineerden die met de visie van Theyskens.

De priesters overwogen immers om het doelpubliek uit te breiden en ook jongeren en vrijwillige zwervers actief aan te trekken. Bovendien wilden ze de woorden ‘wegens hun armoede’ schrappen uit de statuten: elke dakloze was welkom, ongeacht de reden of oorzaak van zijn dakloosheid. Ook jonge mannen die met geld op zak in de stad aankwamen moesten opvang krijgen. Zij zouden hun kansen misschien kunnen benutten als ze in Het Werk der Daklozen terecht konden, in plaats van pas te komen aankloppen als hun kansen verkeken waren. De bestuurders gingen hier niet in mee, wellicht omdat het Katholiek Internaat en het Home Sint-Jozef voor deze doelgroep waren opgericht.

Uit een verslag uit 1948 blijkt dat sociale re-integratie zeker tot de doelen van de priesters behoorde. Het verslag stelde dat ruim 200 jonge mannen dankzij de bemiddeling en de sociale actie van Het Werk der Daklozen een nieuwe kans gekregen hadden om een nieuw en beter leven te beginnen.⁸⁴

2.5.2. Materiële hulp

Tijdens hun eerste jaren in Het Werk der Daklozen konden de priesters aanvankelijk bijna uitsluitend materiële hulp bieden. Een van de belangrijkste doelstellingen was de daklozen volledige maaltijden te kunnen aanbieden. Aanvankelijk was er alleen koffiebedeling, dit breidde stelselmatig uit met broodbedeling, soepbedeling, volledige warme maaltijden bij sommige gelegenheden en uiteindelijk in 1948 dagelijks een volledige warme maaltijd met soep, vlees, aardappelen en groenten.⁸⁵ Vrijdag was visdag, soms was er fruit, soms frieten, soms gebraad. Op feestdagen werden er feestmalen geserveerd.⁸⁶

Het Werk der Daklozen bouwde de sanitaire voorzieningen uit met de installatie van drie douches die tegelijkertijd met het bad gebruikt konden worden. In 1949 werden nieuwe, moderne toiletten geplaatst.⁸⁷ De verschillende gebouwen werden intern met elkaar

⁸⁴ Archief WDD, brief van Charles Arts aan de gouverneur, 17 augustus 1948.

⁸⁵ Archief WDD, dossier subsidieaanvraag, 10 februari 1949.

⁸⁶ Archief WDD, Verslag van de Algemene Vergadering, 27 oktober 1949.

⁸⁷ Ibidem.

verbonden.⁸⁸ In 1951 opende vanwege overbevolking een vierde slaapzaal.⁸⁹ In 1953-‘54 werd de kantine vernieuwd en werd ook besloten de slaapzaal grondig te renoveren.⁹⁰

In 1959 moderniseerde Het Werk de keuken, voorzag het een betere warmwatervoorziening en installeerde het meer toiletten. Er kwam een eigen wasserij ingericht zodat de mannen ‘*niet meer beschaamt (sic) naar een wasserij in de stad [moesten] gaan of in de onmogelijkheid [waren] iets proper aan te trekken*’.⁹¹ Nog in 1959 werd de slaapzaal omgebouwd tot meerdere, kleinere zalen, als tussenstadium voor private kamers.⁹² Tijdens deze verbouwingswerken waren de slaapzalen en de refter niet beschikbaar. Het Werk der Daklozen vond in deze periode tijdelijk onderkomen in de gewezen normaalschool die door eerwaarde Hens, directeur van het parochiaal centrum, kosteloos ter beschikking werd gesteld.⁹³

De voorbouw van de Blindestraat werd tot 1970 door de overheid gehuurd voor het home Sint-Stevens, een verblijfplaats voor voornamelijk tolbeambten die stage deden aan de haven.⁹⁴ De douaniers moesten plaatsmaken toen in 1970 – na jarenlang sparen – kon begonnen worden met de bouw van de private slaapkamers.

*‘Dit mogen we werkelijk een grote verwezenlijking en vooruitgang noemen: de eerbied voor de individualiteit van ieder van onze mensen bij het slapen. Het afschaffen van de gemeenschappelijke slaapzaal en de bouw van individuele slaapkamers heeft een diep psychologisch affekt (sic) gehad op onze mannen. We beschikken nu over 78 nieuwe individuele slaapkamers in de achterbouw en 31 in de voorbouw.’*⁹⁵

2.5.3. Immateriële hulp

Ondanks alle inspanningen op materieel vlak maakten de priesters al van bij hun aantreden duidelijk dat ze, net als Theyskens tijdens de oorlog, vonden dat er meer nodig was dan het aanbieden van een bed. ‘*Er is bovendien een fierheid te redden of terug op te krikken*’. Degenen wiens opgeblazen bruggen nog te herstellen waren, wilden ze hierbij helpen, degenen voor wie geen terugkeer meer mogelijk was zouden de habitués worden.⁹⁶

De eerste jaren hadden ze hier echter nauwelijks tijd voor: eerst moesten de bewoners in goede omstandigheden qua hygiëne en verzorging de nacht kunnen doorbrengen en kunnen genieten van een uitstekend dagverblijf in een ruime, luchtige en verwarmde zaal met drie maal koffie per dag, dagelijkse soep, badgelegenheid etc.⁹⁷ Begin 1949 schreven ze:

‘in de annalen van Het Werk der Daklozen [zal het jaar 1948] gekenmerkt blijven als het jaar waarin aanvang gemaakt werd met de effectieve heropbeuring van gans de dakloze. Het gaat er ons dus niet om hem een gedeeltelijke, of een tijdelijke of een

⁸⁸ Archief WDD, dossier subsidieaanvraag, verslag der werking, 1949.

⁸⁹ Idem, 1951.

⁹⁰ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1953.

⁹¹ Idem, verslag der apostolaatswerking, 29 oktober 1959.

⁹² Idem, verslag der werking, 26 oktober 1961.

⁹³ Idem, 27 oktober 1960.

⁹⁴ Archief WDD, algemene vergadering, innerlijk verslag over de dakloze, 28 oktober 1948.

⁹⁵ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1969-1970.

⁹⁶ Archief WDD, Douven, 1946.

⁹⁷ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1947.

*bepaalde bijstand te bieden, maar wel om hem opnieuw geheel en gans geschikt te maken voor een normaal bestaan.*⁹⁸

Een atmosfeer van rust, kalmte, ordelijkheid en regelmaat en het dagelijks contact met het bestuur moest de bewoners helpen bij het verbeteren van hun situatie.⁹⁹

Godsdienst

Religie speelde bij die ‘heropbeuring’ een belangrijke rol. De priesters zetten de bewoners er dan ook toe aan om wekelijks en liefst dagelijks de mis bij te wonen. In 1948 woonden dagelijks gemiddeld tien mannen de mis bij.¹⁰⁰ Op 6 november 1949 werd de Sint-Maartenskapel ingewijd, die gebouwd was omdat de vorige kapel te klein geworden was.¹⁰¹ De priesters noemden Het Werk der Daklozen vaak het Sint-Maartenshuis, naar de patroonheilige van armen en bedelaars, en vierden jaarlijks zijn feestdag met de bewoners op 11 november. Dit werd volgehouden tot in 2011.

Terwijl ze religie als een belangrijk doel zagen, waren de priesters er wel van overtuigd dat godsdienst vooral onrechtstreeks en onbewust kon bijgebracht worden. In 1948 schreven ze: *‘Aan die mensen spreken over God, kerk, geboden, naastenliefde en geloofsplichten zou ons haast belachelijk maken.’*¹⁰² Ze waren er van overtuigd dat door de begeleiding en de hulp van de priesters de bewoners de weldoende invloed van de godsdienst ondervonden.¹⁰³ De zorg van de priesters zou voor de daklozen een bewijs zijn van de *‘bezorgdheid van de Voorzienigheid om alle mensen [...] zonder onderscheid tussen Christus en al die sukkelaars die hier om hulp, om een bed en een brood komen vragen.’* Door zij aan zij te leven met de bewoners beïnvloedde de priester hen die anders nooit in contact zouden komen met een priester of het geloof, onbewust.¹⁰⁴

Om deze invloed te garanderen namen de priesters zich in 1961 voor om op godsdienstig vlak nog meer persoonlijk contact te hebben met de bewoners.¹⁰⁵ Bewoners konden in 1964 dan ook dagelijks de priester spreken en er was steeds gelegenheid tot biecht en communie. Hoewel er vrijheid van ‘gezindheid en godsdienst’ heerste, bleven de priesters de bewoners ook dan aanzetten tot het regelmatig bijwonen van het ochtend- en avondgebed en van de mis op zon- en feestdagen.¹⁰⁶ Ze wilden dat iedereen het ‘zondagswoordje’ hoorde, de aan de situatie van de bewoners aangepaste preek. Ondanks hun zin voor realiteit zagen de priesters de kapel en wat er in en rond gebeurde wel als kern van de werking. Hoeveel bewoners ter communie gingen, werd dan ook nauwgezet geregistreerd.¹⁰⁷

⁹⁸ Archief WDD, dossier subsidieaanvraag, 10 februari 1949.

⁹⁹ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1964.

¹⁰⁰ Archief WDD, algemene vergadering, innerlijk verslag over de daklozen, 28 oktober 1948.

¹⁰¹ Archief WDD, Kapel van eredienst.

¹⁰² Archief WDD, algemene vergadering, innerlijk verslag over de daklozen, 28 oktober 1948.

¹⁰³ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 27 oktober 1960.

¹⁰⁴ Archief WDD, algemene vergadering, 25 oktober 1956.

¹⁰⁵ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 26 oktober 1961.

¹⁰⁶ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1964.

¹⁰⁷ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 24 januari 1963.

Werk en inkomsten

Behalve door godsdienstbeleving probeerden de priesters via het aanbieden van allerlei diensten de bewoners op weg te helpen om terug een plaats in te nemen in de maatschappij. Alleen zo konden ze de successen behalen waarover ze bijvoorbeeld in 1948 rapporteerden; ze hadden het afgelopen jaar vier huwelijken kunnen redden. Bewoners waren na jarenlange feitelijke scheiding herenigd met hun echtgenote.¹⁰⁸

Nog in 1948 rapporteerden de priesters dat ze 59 daklozen weer aan het werk gekregen hadden. Zij konden nu tot de 'deftige arbeidsklasse' behoren.¹⁰⁹ In de loop der jaren werd de werkverschaffing steeds verder uitgebreid. Het Werk der Daklozen legde contact met enkele uitgeverijen waarvoor de bewoners in ruil voor een vergoeding drukwerk konden vouwen of enveloppen konden dichtkleven.¹¹⁰ Ze kapten hout of droegen reclameblaadjes rond. In de loop van de jaren vijftig gingen de priesters ook op zoek naar tewerkstellingsmogelijkheden buitenshuis, via contacten met een werkbeurs, syndicaten, particuliere werkgevers¹¹¹ en vanaf de jaren zestig met de eerste beschutte werkplaatsen in Vlaanderen (werkhuisen MIN, van de Bond Zonder Naam).¹¹² Het plooiën van drukwerk gebeurde vanaf dan niet meer binnenshuis.¹¹³ Ze werkten samen met de waterschout, de ambtenaar die toezicht hield op het werven van zeelieden.¹¹⁴ De samenwerking verliep in twee richtingen: de waterschout trachtte bewoners werk te bezorgen als matroos, Het Werk der Daklozen herbergde matrozen in hun periode aan wal.¹¹⁵ Door deze samenwerkingsverbanden verliep de werkverschaffing almaar efficiënter.

Aanvankelijk zagen de priesters het 'werk aan eigen haard'¹¹⁶ of 'huisindustrie'¹¹⁷ als een manier om *'luiheid en verveling en alles wat dat met zich meebrengt tegen te gaan'*¹¹⁸, maar gaandeweg zagen ze werkverschaffing steeds meer als een manier voor de bewoners om opnieuw een vaste plek in de maatschappij te bekomen.¹¹⁹ De voorkeur ging uit naar vast werk, want *'gelegenheidsarbeid levert wel inkomen op maar nog geen maatschappelijke herklassering'*.¹²⁰ In het jaarverslag van 1972 omschreven de beheerders arbeid als de sleutel om maatschappelijke belangen te bevorderen, de kern van onze bestaansmogelijkheid.¹²¹

De tewerkstelling buitenshuis zou een grotere openheid creëren ten opzichte van de buitenwereld, waardoor de weg werd vrijgemaakt voor een reële integratiepolitiek.¹²² In 1967 had Het Werk der Daklozen contact met meer dan 59 werkgevers die regelmatig bewoners

¹⁰⁸ Archief WDD, algemene vergadering, 28 oktober 1948.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Archief WDD, algemene vergadering, verslag over de innerlijke werking, 30 oktober 1952.

¹¹¹ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der apostolaatswerking, 30 oktober 1958.

¹¹² Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 27 oktober 1960.

¹¹³ Archief WDD, vergadering uitvoerend comité, 13 februari 1961.

¹¹⁴ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der apostolaatswerking, 30 oktober 1958.

¹¹⁵ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 31 oktober 1957.

¹¹⁶ Archief WDD, algemene vergadering, verslag over de innerlijke werking, 29 oktober 1953.

¹¹⁷ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1953.

¹¹⁸ Archief WDD, algemene vergadering, verslag over de innerlijke werking, 30 oktober 1952.

¹¹⁹ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1964.

¹²⁰ Archief WDD, algemene vergadering, 23 juli 1962.

¹²¹ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1972.

¹²² Het Werk der Daklozen, 1980.

tewerkstelden.¹²³ In 1970 waren dit er al meer dan 75.¹²⁴ Toch was niet elke bewoner snel te overtuigen van de voordelen van een vaste job. Volgens het jaarverslag van 1972 hadden ze vaak nog nooit ondervonden dat arbeid hun situatie in de maatschappij kon versterken.

‘Ze beseffen gewoonweg niet wat een zekerheid en een maatschappelijke veiligheid een werk in vast verband voor hun leven als gevolg kan hebben. [...] Al jaren hebben ze deze integratie in de maatschappij opgegeven, en nemen hun marginaliteit en armoede noodgedwongen aan als de enige levensvorm voor hen [...] Ze zijn alleen in het leven, [...] voor wie zouden zij dan wel zo een maatschappelijk sterke situatie opbouwen, voor wie of wat zouden zij zich integreren in een arbeidstherapie?’¹²⁵

Het Werk der Daklozen zocht voor landlopers veelal naar aangepaste arbeidsplaatsen, omdat die – volgens het jaarverslag van 1972 – het gewone arbeidsritme niet aankonden.

‘Zij zijn lui in minder of in meerdere mate, zodat zij hun werkgever niet voldoen, in ploegwerk zeer remmend werken en door hun werkmakkers uitgestoten worden, ze hebben een fundamenteel gebrek aan interesse in hun werk, ze doen om het even wat, als het maar opbrengt. [...] Dit verschijnsel is niet een gevolg van een bepaalde klasse in de maatschappij, maar wel het gevolg van een tekort in de persoonlijkheidsstructuur van bepaalde figuren. Zij kunnen zich voordoen in alle lagen van de maatschappij, omdat ze haar oorsprong vindt aan een gebrek in de persoonlijkheid van het individu [...]. Ook hun brutoloon zegt hen niets, daar de sociale voorzorg verbonden aan dit loon, zoals ziekteverzekering, ouderdomspensioenen, zelfs werklozensteun, voor hen van geen belang is. Deze sociale afhoudingen op hun loon begrijpen ze niet, en ervaren zij als een afnemen van geld dat hun onmiddellijk toekomt. Vandaar dat velen verkiezen zwart te werken [...] Deze sociaal zwakke werkrelatie maakt van hen dan ook arbeiders van de laagste klasse. Niet omdat ze niet goed kunnen werken, maar omdat de werkgevers op hen niet kunnen rekenen, en ze niet kunnen beschouwen als vaste en duurzame werkkrachten’.¹²⁶

In de jaren zestig had meestal zo’n 30 à 50 procent van de bewoners vast werk, velen dankzij de werkverschaffing. Daarnaast was er ook altijd een aanzienlijk deel dat tijdelijk werk had. Maar niet alle bewoners waren bekwaam om te werken of vonden meteen werk. Velen van hen kwamen in aanmerking voor een vorm van maatschappelijke of sociale steun vanuit de overheid. Daarvoor moesten ze administratief echter in orde zijn. Al in 1948 hielpen de priesters om de situatie van de bewoners te regulariseren.¹²⁷ Later werd dit een van de hoofdtaken van de maatschappelijk assistenten. Op die manier kregen bewoners opnieuw werklozensteun, een uitkering van de ziekteverzekering, pensioen of steun van de Commissies van Openbare Onderstand.¹²⁸ Dankzij deze regularisering had eind jaren zestig maar twee procent van de bevolking geen inkomsten.¹²⁹

¹²³ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag, 1967.

¹²⁴ Idem, 1969-1970.

¹²⁵ Idem, 1972.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Archief WDD, algemene vergadering, 28 oktober 1948.

¹²⁸ Idem, 29 oktober 1964.

¹²⁹ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1969-1970.

Ongeacht vanwaar de inkomsten kwamen, gold dat ze integraal eigendom waren van de bewoners. De bewoners kregen hun geld dus rechtstreeks en integraal. Zijzelf – en dus niet de werkgever of anderen – betaalden hun bijdragen aan Het Werk der Daklozen.¹³⁰

Ontspanning en vrije tijd

De diensten die de priesters aanboden waren niet alleen godsdienst- of werkgerelateerd. Ze wilden de bewoners de kans geven om zich binnenshuis te ontspannen. In 1949 werd daarom een kantine ingericht¹³¹, die na verloop van tijd een televisie kreeg. Er kwam een biljart, er kon gekaart en gelezen worden of naar muziek geluisterd.¹³² In 1967 schreven de priesters hierover:

*‘Het moet voor hen goed zijn hier te verblijven. Ze moeten zich hier steeds gelukkig voelen, het moet voor hen aangenaam zijn hier te wonen. Zodat ze altijd deze gedachten van het huis behouden: daar waren we gelukkig. In al onze werken en organisaties moet steeds hoofdzaak blijven: onze mensen en hun geluk!’*¹³³

Toch was de organisatie van de vrije tijd van de bewoners ook een doelbewuste strategie om hen op het rechte pad te houden. In cafés zouden ze met slechte kameraden in contact komen.¹³⁴ Omdat alcohol al van bij het begin een belangrijk probleem was onder de bewoners, werd en wordt in de kantine meestal geen alcohol geschonken. De eigen kantine gaf de bewoners de gelegenheid om zich in gezelschap maar zonder alcohol te ontspannen.¹³⁵

¹³⁰ Het Werk der Daklozen, Jaarverslagen.

¹³¹ Archief WDD, algemene vergadering, 27 oktober 1949.

¹³² Idem, 29 oktober 1964.

¹³³ Idem, 31 oktober 1957.

¹³⁴ Idem, 27 oktober 1949.

¹³⁵ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 27 oktober 1960.

2.6. Vanaf 1969: professionalisering

Eind jaren zestig werden de priesters zich er steeds meer van bewust dat sociale begeleiding nodig was. Om de bewoners op een gepaste manier te kunnen helpen, wilden ze veel relaties in de stad onderhouden om voor elk probleem beroep te kunnen doen op de gepaste hulpverlener. Het Werk der Daklozen zou zo een toevluchtsoord worden van waaruit ‘de laaggevallene mens’ er terug kon bovenop geraken en opnieuw een positie in de maatschappij kon innemen. Ze wilden

*‘een oplossing zoeken niet van voorbijgaande aard, of maar enkel een begin van oplossing waar zij dan alleen onmogelijk verder kunnen. We moeten ze blijven steunen en een blijvende situatie voor hen scheppen in de maatschappij’*¹³⁶

Nadat de Vereniging der Vlaamse Onthaalhuizen in 1969 bekwam dat private onthaalhuizen subsidies konden krijgen op voorwaarde dat ze een sociale dienst hadden, werd in december 1969 de eerste maatschappelijk assistente bij Het Werk der Daklozen aangenomen.¹³⁷ In latere verslagen wordt 1969 dan ook als een kantelpunt in de werking van Het Werk der Daklozen beschouwd: niet meer de pater-directeur en de prefect stonden in voor het dagelijks werk, het werk werd voortaan verdeeld onder meerdere en gespecialiseerdere personeelsleden. Aanvankelijk bestond de taak van de maatschappelijk assistente vooral uit de administratieve opvolging van de bewoners: het regulariseren van hun situatie bij allerlei overheidsinstanties zodat ze opnieuw recht kregen op werkloosheids- of invaliditeitsuitkering of andere vormen van ondersteuning. De prefect volgde de werkverschaffing en de praktische gang van zaken op en de pater-directeur was het aanspreekpunt voor psychologische problemen. De werkverdeling evolueerde al snel verder. In 1974 werd een tweede maatschappelijk assistente aangenomen. De functie van de prefect werd begin jaren 1970 anders ingevuld en verdeeld onder twee huisverantwoordelijken waarvan er steeds één aanwezig moest zijn.¹³⁸ De huisverantwoordelijken stonden in voor algemene orde en tucht, inschrijvingen, de goede gang van zaken, de werkverschaffing, het toezicht op de linnenkamer, de kledijverstrekking, de kantine, de maaltijden, de slaapzalen, het organiseren van ontspanning samen met de pater-directeur en de pater-directeur vervangen als hij afwezig was. Iemand anders stond in voor de keuken (het opstellen van menu's, het bestellen van onderhoudsbenodigdheden, ...).¹³⁹ Met psychologische problemen konden bewoners vanaf 1973 terecht bij een psychiater.¹⁴⁰ Ze konden ook beroep doen op een advocaat en er werden contacten gelegd met andere diensten van de stad om samen een meer persoonlijke begeleiding te kunnen aanbieden.¹⁴¹ De pater-directeur bleef wel het team coördineren en superviseren en onderhield het contact met de beheerraad.¹⁴² Het team breidde zich steeds meer uit, met zes full time sociaal werkers en twee full time maatschappelijk assistenten in 1980.¹⁴³

¹³⁶ Archief WDD, algemene vergadering, 26 oktober 1967.

¹³⁷ Archief WDD, vergadering uitvoerend comité, 11 december 1969.

¹³⁸ Archief WDD, De evolutie van de sociale werking in het onthaalcentrum ‘het werk der daklozen’ (1939 tot 1977).

¹³⁹ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁴⁰ Archief WDD, brief van Het Werk der Daklozen aan de heer Gouverneur der Provincie, 29 januari 1973.

¹⁴¹ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁴² Archief WDD, De werking van het sociaal team, 10 februari 1974.

¹⁴³ Het Werk der Daklozen, 1980.

De priesters van het Heilig Hart bleven wel tot 1987 de directeur leveren. Pater Van Campenhoudt was directeur van 1957 tot 1975 en leefde dag in dag uit tussen de bewoners. Zijn opvolgers combineerden hun taak binnen Het Werk der Daklozen met andere opdrachten. Hun impact op de werking nam stelselmatig af. Het runnen van het centrum kwam steeds meer in handen van de onderdirecteur terwijl de priester steeds meer de rol van aalmoezenier op zich nam. De laatste pater-directeur Van der Elst gaf zijn baan als directeur op omdat hij door zijn hoge functie binnen de congregatie in praktijk nog maar weinig op Het Werk der Daklozen aanwezig kon zijn. Hij bleef wel lid van het bestuur tot in 2007. Zijn taken werden overgenomen door onderdirecteur Vic Swerts, die zo de ‘eerste’ lekendirecteur werd, en Jacqueline Triesmans, van wie de financiële bevoegdheden als econoom werden uitgebreid.¹⁴⁴ Swerts en Triesmans zouden in de daaropvolgende jaren heel belangrijk blijven voor de vlotte werking van het onthaalcentrum.

De professionalisering zorgde voor een verdere uitbreiding van de dienstverlening. De kapel werd ingericht voor dubbel gebruik; behalve de erediensten konden er nu ook vergaderingen, filmvertoningen en feestelijkheden plaatsvinden.¹⁴⁵ Ook de interne AA-groep ‘Vandaag’, die tot op heden nog steeds bestaat, kon vanaf 1973 voor haar bijeenkomsten gebruik maken van de kapel.¹⁴⁶ De groep was opgericht door voormalige bewoners die aanvankelijk hun vergaderingen elders hielden en slechts voor infoavonden naar de Blindestraat kwamen. Vanwege de grote interesse besloten ze hun vergaderingen in Het Werk der Daklozen te houden.¹⁴⁷ Gezien het grote aantal inwoners met alcoholproblemen – in 1980 schatten de bestuurders dat 70 à 80 procent van de bewoners in min of meerdere mate met alcoholproblemen kampte – was de interne AA-groep niet het enige initiatief om dit probleem aan te pakken. In de kantine werd geen alcohol geschonken en om te vermijden dat bewoners elders teveel dronken, moesten ze voor een bepaald uur binnen zijn (dit uur schommelde doorheen de jaren, van 18u rond 1970¹⁴⁸ over 20u30¹⁴⁹ rond 1980 tot 23 uur nu¹⁵⁰) en mochten ze niet binnen als ze dronken waren. Er werd ook individuele sociale begeleiding en medische hulpverlening aangeboden.¹⁵¹

Het aanbod aan ontspanning nam ook steeds meer toe. Er waren toneelopvoeringen, optredens, filmprojecties en daguitstappen.¹⁵² De programma’s van cinema’s en toneelhuizen werden aangekondigd om de interesse van de bewoners voor dit soort activiteiten te wekken.¹⁵³ Om hun budget te leren beheeren werd loonbeheer aangeboden of in sommige gevallen opgelegd. De bewoners werden aangezet tot sparen en kregen hulp bij het budgetteren van kosten.¹⁵⁴ Dankzij de werkverschaffing had in 1989 37 procent van de mannen bij vertrek een inkomen, ten opzichte van 14 procent bij aankomst in Het Werk der Daklozen.¹⁵⁵

¹⁴⁴ Interview met Jan Maes, 2014.

¹⁴⁵ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁴⁶ Archief WDD, Verslag der werking Werk der Daklozen, 1973.

¹⁴⁷ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1976.

¹⁴⁸ Interview met cliënt, 2014.

¹⁴⁹ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁵⁰ Interview met Tamara Rau, 2014.

¹⁵¹ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1969-1970.

¹⁵⁴ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁵⁵ Archief WDD, statistieken 1989.

Ook op vlak van nazorg breidde de dienstverlening van het centrum uit. Het bleek immers dat veel bewoners de vrijheid die ze kregen van zodra ze het centrum verlaten hadden, niet aankonden. Ze hadden zichzelf overschat en waren niet opgewassen tegen de hoge eisen van de samenleving. Om te vermijden dat ze hun eenzaamheid verdreven met veelvuldig cafébezoek en het bijhorende drinkgedrag, waardoor ze hun werk verloren of ziek werden en de financiële problemen zich weer opstapelden, bleven ze welkom in het onthaalcentrum om er hun vrije uren door te brengen. Zo konden ze deelnemen aan de maaltijden, aan de georganiseerde activiteiten en bleven ze in contact met de maatschappelijk assistenten.¹⁵⁶

*Cliënt: 'Als ik buiten ga wonen is 't naar de kloten, ik ben helemaal alleen en dan zit ik weer alle dagen in de kroeg en da's niet goed. Ik ken mezelf.'*¹⁵⁷

2.6.1. De gebouwen

De verbeteringswerken aan de gebouwen bleven een constante doorheen de geschiedenis van Het Werk der Daklozen. In 1974 had de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid, die nog steeds eigenaar was van het gebouw, geld nodig voor het bouwen van het revalidatiecentrum Hof ter Schelde op Linkeroever.¹⁵⁸ De organisatie wilde de gebouwen van Het Werk der Daklozen verkopen, maar dit was niet zo eenvoudig.¹⁵⁹ Door de gratis bruikleen die er op rustte zou ook de volgende eigenaar Het Werk der Daklozen gratis van de gebouwen gebruik moeten laten maken.¹⁶⁰ Het Werk zelf was dus de enige logische koper. Dat had in 1956, enkele jaren vooraleer de eerste termijn van bruikleen afliep, al laten bestuderen of het interessant was het gebouw zelf aan te kopen.¹⁶¹ Als bruiklenner mocht Het Werk der Daklozen immers geen verbeteringswerken aan de gebouwen uitvoeren zonder toestemming van de Maatschappij, die hierover in het verleden soms al moeilijk had gedaan. In het jaarverslag van 1956 stond immers dat de geplande verfraaiingswerken aan onder meer de 'livingroom' niet konden doorgaan aangezien de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid hiervoor geen toestemming gaf.¹⁶² De onderhandelingen over de verkoopprijs deden beide partijen teruggrijpen naar de afspraken die in 1939 over het gebouw gemaakt waren.¹⁶³ De ingewikkelde financiële constructie die toen was opgezet en in 1974 door beide partijen anders werd geïnterpreteerd, leidde tot felle discussies.¹⁶⁴ Uiteindelijk werd de overdracht via een schenking geregeld, waarvoor Het Werk der Daklozen 2.530.000 frank moest betalen.¹⁶⁵

In 1994 werden de grootste verbouwingswerken in de geschiedenis van Het Werk der Daklozen aangevat. Tussen 1994 en 1997 werden alle kamers in de achterbouw vernieuwd en werden in

¹⁵⁶ Het Werk der Daklozen, 1980.

¹⁵⁷ Interview met cliënt, 2014.

¹⁵⁸ Interview met Jan Maes, 2014.

¹⁵⁹ Archief WDD, vergadering, 30 mei 1974.

¹⁶⁰ Archief WDD, Schattingsverslag van schatter J. Vermeire, 14 juni 1974.

¹⁶¹ Archief WDD, notaris COLS, 1956.

¹⁶² Archief WDD, algemene vergadering, 25 oktober 1956.

¹⁶³ Archief WDD, Advies van notarissen Cols en Leclef, 7 juni 1974.

¹⁶⁴ Archief WDD, vergadering, 30 mei 1974.

¹⁶⁵ Archief WDD, Brief van voorzitter emm. Bernaerts aan de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid, 7 september 1974.

de voorbouw 41 nieuwe kamers ingericht. Elke kamer kreeg stromend water en centrale verwarming. Ook het dak, het sanitair en de elektriciteit werden vernieuwd. De opnamecapaciteit van Het Werk der Daklozen lag hierdoor gedurende 2,5 jaar aanzienlijk lager.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Het Werk der Daklozen, jaarverslagen 1993, 1994, 1997.

2.7. Financiering

Het Werk der Daklozen was bij aanvang een vereniging zonder winstoogmerk die niet gesubsidieerd werd en volledig afhankelijk was van giften. Doorheen de jaren zocht de organisatie allerlei manieren om haar werking te financieren. Een zeer belangrijke pijler hierin waren de giften, maar ook de eigen bijdrage van de bewoners, allerlei acties om geld in te zamelen en vanaf 1949 subsidies speelden hierin een rol.

2.7.1. Giften

Het Werk der Daklozen startte in 1935 met giften als enige bron van inkomsten. Die kwamen voornamelijk uit katholieke hoek. In het interview van 1937 zei Hendrickx daarover:

‘Wij hopen dan ook dat de katholieken vermoeden welke moeizame inspanning hier gedaan wordt en in de passende verhouding hun giften zullen storten.’¹⁶⁷

De initiatiefnemers, medewerkers en bestuursleden stuurden doorheen de jaren talloze bedelbrieven. De uitgaven van het *Hoekje der Daklozen* voor de Tweede Wereldoorlog en *Aan de rand* vanaf 1974 waren ook bedoeld om geld in te zamelen. Medewerkers en paters van de handelshogeschool Sint-Ignatius (de huidige Universiteit Antwerpen), de grauwezusters uit de Lange Sint-Annastraat en anderen zetten acties op touw om geld en goederen in te zamelen.¹⁶⁸

De giften kwamen van vele soorten schenkers: een aantal bakkers schonk wekelijks broden¹⁶⁹, een katholieke kolenhandelaar bezorgde hen kolen tijdens de oorlog, *Gazet van Antwerpen* en het *Handelsblad* gaven gratis abonnementen.¹⁷⁰ Vele particulieren, bedrijven, liefdadigheidsorganisaties en instellingen schonken geld.

Aan de rand

Aan de rand is ook vandaag nog een belangrijk instrument voor fondsenwerving en sensibilisering over de thuislozenproblematiek. Het Werk der Daklozen geeft het tijdschrift sinds 1974 uit. De artikels worden geschreven door medewerkers, zo verzorgde maatschappelijk werker Jan Maes jarenlang vele artikels. Ze geven een beeld van het leven in het onthaalcentrum, schetsen de bewoners en lichten de projecten toe waarvoor giften aangewend zullen worden.

2.7.2. Eigen bijdrage

In de oprichtingsstatuten van Het Werk der Daklozen stond vermeld dat Het Werk steeds een aantal niet-betalende gasten moest opnemen, maar dat het aan bewoners die niet in uiterste nood verkeerden wel een kleine bijdrage mocht vragen. Een dakloze mocht echter nooit louter vanwege niet-betaling uitgesloten worden.¹⁷¹ Volgens Hendrickx had tot de Maatschappij der Christelijke Liefdadigheid betrokken raakte nooit iemand hoeven te betalen.¹⁷² In een

¹⁶⁷ ‘Ons wekelijksch praatje met...’, 1937.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Archief WDD, vergadering, 3 juli 1940.

¹⁷⁰ Archief WDD, brief van J. Douven, 2 maart 1946.

¹⁷¹ Archief WDD, Statuten van de mzw Het Werk der Daklozen, 21 oktober 1939.

¹⁷² Archief WDD, Algemene Vergadering van den beheerraad, “werk der daklozen”, 31 januari 1946.

ongedateerde brochure van voor de oprichting van de vzw vroeg Het Werk der Daklozen aan personen die mannen naar hen doorstuurden de verblijfskosten te dragen.¹⁷³

De betalende bewoners betaalden vanaf 1939 1 à 2 frank per dag.¹⁷⁴ Dat bedrag werd stelselmatig opgetrokken naar 5 frank en later naar 8 frank, maar tegelijkertijd werd wat ze daarvoor in de plaats kregen ook uitgebreid (volpension, was, zeep, ...).¹⁷⁵ Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten bewoners die steungeld kregen niet alleen een deel van hun geld afstaan, maar ook hun rantsoenzegels.¹⁷⁶

In 1950 bedroeg de gemiddelde bijdrage van de inwonenden 8,47 frank per dag.¹⁷⁷ In 1964 betaalden werkenden 35 frank per dag,¹⁷⁸ terwijl in die periode de gemiddelde kost per dag per inwoner ongeveer 32 frank bedroeg.¹⁷⁹ Steuntrekkenden (pensioen, een uitkering van de Commissie van Openbare Onderstand, ...) gaven een derde van hun maandelijks steungeld af. Wie geen inkomen had, hoefde niet te betalen.¹⁸⁰

Tot 1977 betaalden de bewoners een aparte prijs voor dag- en nachtverblijf. Vanaf dan werd er één tarief gehanteerd dat in 1978 150 frank bedroeg. Om deze aanpassing voor de bewoners te compenseren, werden de maaltijden opgewaardeerd en kwam er nieuw tafelservies.¹⁸¹ Of de dagprijs al dan niet verhoogd moest worden was een vaak terugkerende vraag. In 2003 bedroeg de dagelijkse bijdrage 12 euro, terwijl de kostprijs per man per dag 18,28 euro bedroeg. Het verschil moest opgevangen worden met giften. Het gemiddelde bedrag van de jaarlijkse giften was echter gedaald van 6.300.000 frank voor 1993 naar 5.100.000 frank in de periode 1993-2001. De tekorten die daardoor ontstonden in combinatie met het toegenomen comfort in het centrum (eigen kamers, gratis teledistributie, volpension met lunchpakketten voor de werkenden, ...) overtuigden de bestuurders om de prijs opnieuw te verhogen. Bovendien bedroeg het gemiddeld inkomen van de cliënten (uit leefloon, werkloosheidsvergoeding, invaliditeitsuitkering, pensioen of loon) 25 euro per dag en lag de tot dan toe gevraagde dagprijs fors onder de door het ministerie erkende en door de meeste opvangcentra gevraagde dagprijs van 20,91 euro. De bijdrage werd dan ook stapsgewijs verhoogd naar 14 euro in 2004, 16 euro in 2005 en 18 euro in 2006. Als tegenprestatie werden er tot 2007 geen indexverhogingen doorgevoerd.¹⁸²

Ook nu is een verblijf in De Plataan zeker niet goedkoop. Cliënten kunnen de vaste bijdrage van 650 euro per maand laten zakken door taken op te nemen binnen het centrum. Lange tijd was in de keuken werken een mogelijke vaste taak. Dat wordt nu uitbesteed, maar terwijl er vroeger een conciërge was om 's nachts in te grijpen bij problemen, neemt nu een cliënt de nachtwacht op.

¹⁷³ Archief WDD, Ongedateerde brochure [vóór 1 december 1939].

¹⁷⁴ Het Werk der Daklozen, 1997.

¹⁷⁵ Archief WDD, Algemene Vergadering van de Maatschappij "Het Werk der Daklozen", 30 oktober 1941.

¹⁷⁶ Archief WDD, Brievenboek, vergadering, 13 februari 1941.

¹⁷⁷ Archief WDD, dossier subsidieaanvraag, verslag der werking 1950.

¹⁷⁸ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1964.

¹⁷⁹ Idem, 27 oktober 1966.

¹⁸⁰ Idem, 29 oktober 1964.

¹⁸¹ Archief WDD, algemene vergadering, 23 februari 1978.

¹⁸² Archief WDD, Financiële situatie – bijdrage van de bewoners in de onkosten, september 2003.

2.7.3. Subsidiëring

Begin 1940 bekeek de raad van bestuur of ze van de stad of de provincie subsidies kon krijgen.¹⁸³ Het duurde tot 1948 voor aan Het Werk der Daklozen de eerste maal subsidies zouden worden toegekend.¹⁸⁴ Die kwamen van de provincie en klommen van 18.000 frank in 1953¹⁸⁵ naar 30.000 frank in 1971.¹⁸⁶ Omdat de betoelaging toen al meer dan 15 jaar niet gestegen was maar de kosten wel stegen, vroegen en kregen ze¹⁸⁷ in 1972 een verhoging naar 40.000 frank per jaar.¹⁸⁸ Het daaropvolgende jaar vroeg Het Werk opnieuw een verhoging tot 100.000 frank om de *‘sociaal gehandicapten degelijk en wetenschappelijk te benaderen en te begeleiden’*¹⁸⁹, maar die werd niet toegekend.¹⁹⁰

Behalve van de provincie kreeg Het Werk der Daklozen vanaf 1969 ook een betoelaging van het Ministerie van Justitie, op voorwaarde dat er professionele begeleiding (door maatschappelijk assistenten) was.¹⁹¹ Het bedrag was onder meer afhankelijk van het aantal ex-gedetineerden dat in het centrum verbleef. De betoelaging bedroeg 75.000 frank in 1969¹⁹² en 710.675 in 1970.¹⁹³ Enkele jaren later, in 1973, was ze weer gedaald tot 284.900 frank.¹⁹⁴

2.7.4. Acties

Om geld in te zamelen zette Het Werk der Daklozen ook talloze acties op poten. In 1954 organiseerden de priesters een grote ‘pin up actie’, in navolging van de bekende Abbé Pierre in Parijs: weldoeners konden hun bankbiljetten komen vastprikken op een muur op de binnenkoer.¹⁹⁵ De actie werd aangekondigd met talloze artikels in de pers en flyers in elke Antwerpse brievenbus. *‘Gedurende een maand hebben wij hier dagelijks bezoekers gehad die eens kwamen kijken [...] zij weten nu dat wij bestaan en wat wij doen voor de sukkelaars.’* De actie verhoogde het aantal schenkers met 20 procent.¹⁹⁶ In 1958 en 1959 werd een groot bal georganiseerd in de Antwerpse stadsfeestzaal.¹⁹⁷

Vanaf 1956¹⁹⁸ en tot begin jaren 1960 werd de binnenplaats verhuurd als parkeerplaats aan bedrijven in de buurt om extra geld in het laadje te brengen.¹⁹⁹ Daarnaast probeerde Het Werk der Daklozen natuurlijk ook vaak in de pers te komen om aan bekendheid bij potentiële schenkers te winnen.²⁰⁰

¹⁸³ Archief WDD, vergadering, 10 maart 1940.

¹⁸⁴ Archief WDD, Brief van Het Werk der Daklozen aan de gouverneur, 17 augustus 1948.

¹⁸⁵ Archief WDD, Kennisgeving van credit, 1953.

¹⁸⁶ Archief WDD, brief van directeur P.A. Van Campenhoudt aan de heer Picavet, provinciale griffier, 28 januari 1972.

¹⁸⁷ Archief WDD, brief van Het Werk der Daklozen aan de heer gouverneur Kindsbergen, 27 januari 1972.

¹⁸⁸ Archief WDD, overschrijving van de provincie Antwerpen aan Het Werk der Daklozen, 6 juli 1972.

¹⁸⁹ Archief WDD, brief van Het Werk der Daklozen aan de heer Gouverneur der Provincie, 29 januari 1973.

¹⁹⁰ Archief WDD, overschrijving van de provincie Antwerpen aan Het Werk der Daklozen, 6 juni 1973.

¹⁹¹ Archief WDD, brief van Het Werk der Daklozen aan de heer gouverneur Kindsbergen, 27 januari 1972.

¹⁹² Archief WDD, Besluit van de minister van justitie, 30 december 1969.

¹⁹³ Idem, 18 december 1970.

¹⁹⁴ Archief WDD, Creditbericht, 27 november 1973.

¹⁹⁵ De Standaard, Het werk van de daklozen te Antwerpen, 27 mei 1954.

¹⁹⁶ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1953.

¹⁹⁷ Archief WDD, verslag van uitvoerend comité, 24 november 1958 en 9 juni 1959.

¹⁹⁸ Archief WDD, algemene vergadering, 25 oktober 1956.

¹⁹⁹ Archief WDD, vergadering uitvoerend comité, 10 december 1962.

²⁰⁰ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1969-1970.

2.8. De bewoners in woorden

Uit de lijsten van de bewoners van het onthaalcentrum tussen 1946 en 1949 blijkt dat allerhande beroeps categorieën in het centrum vertegenwoordigd waren. De groepen die het meest opvielen waren studenten, matrozen, dokwerkers, (land)arbeiders, kleine zelfstandigen (schoenmakers, kappers, bakkers, ...) en buitenlanders met allerlei beroepen.²⁰¹ Ook de redenen waarom ze in Het Werk der Daklozen belandden, verschilden. Stukgelopen relaties met hun ouders of echtgenote, herhaaldelijke professionele mislukkingen, ouderen of gestoorde waarvoor geen plaats was in een gesticht, ...²⁰²

De bestuurders van Het Werk der Daklozen waren zich bewust van de differentiatie in hun doelpubliek. In 1967 omschreven de priesters hen als volgt:

*‘gescheiden mannen die alleen en vromig (sic) in het leven staan, jongeren die verwaarloosd zijn tijdens hun jeugd en zich alleen en verlaten voelen, alcoholisten die zo dikwijls hebben gezworen van de drank af te blijven, vrijgestelde gevangenen voor wie alle deuren zich hebben gesloten toen de deur van de gevangenis open ging, jongeren die zijn weggelopen of uit huis zijn gezet (door stiefvader of moeder), onaangepaste of licht abnormale die als vreemden leven in de maatschappij, de asociale die niet kunnen leven in een geordende maatschappij, vreemdelingen die het soms zo moeilijk hebben zich aan te passen’.*²⁰³

Doorheen de tijd gebruikte de organisatie verschillende termen om de bewoners te benoemen: ‘daklozen’, ‘sukkelaars’, ‘de mannen’, ‘de gasten’, ... De priesters gebruikten in de jaren 1940 niet graag de term ‘daklozen’ en benoemden Het Werk der Daklozen daarom vaak als het Sint-Maartenshuis. In de jaren 1970 werd in navolging van het woordgebruik in de vernieuwde wet op de landloperij de term ‘sociaal gehandicapten’ gebruikt en werd in de briefhoofding zelfs ‘onthaalteluis voor sociaal gehandicapten’ vermeld. Vanaf 1980 noemt Het Werk der Daklozen zich een onthaalteluis voor thuislozen en worden de bewoners ‘cliënten’ genoemd.

Al vroeg in de geschiedenis van Het Werk der Daklozen merkten de medewerkers herhaaldelijk op dat de term ‘dakloze’ de lading niet dekte. Hij dekt alleen de materiële nood: het ontbreken van een vaste verblijfplaats, vaak door een grote economische kwetsbaarheid. De term ‘sociaal gehandicapte’ maakte gewag van de psychische condities van de dakloze: de randpositie waarin hij zich bevindt heeft vaak niet armoede als diepste oorzaak, maar wel een psychische conditie die ervoor gezorgd heeft dat de betrokkene vervreemd is geraakt van zijn omgeving. Het ontbreekt hem aan relaties met betekenisvolle andere personen. De acute noodsituatie die leidt tot de opname, wordt immers voorafgegaan door een langdurig afbrokkelingsproces dat uitloopt in een sociale breuk.²⁰⁴ De term ‘thuisloze’ die nu gebruikelijk is legt minder de nadruk op het ‘gebrek’ bij de persoon, maar wel op de gevolgen hiervan: de dakloze heeft niet alleen geen dak, maar ook geen thuis.

De term ‘dakloze’ wekte al in 1946 verontwaardiging op bij de priesters van het Heilig Hart. In een verslag aan de bestuurders van Het Werk der Daklozen noemde toenmalig pater-directeur Douven het gebruik van het woord een tactische en psychologische fout en een belemmering van de werking. Om de ‘fierheid’ van de bewoners te kunnen opkrikken moest alles vermeden

²⁰¹ Archief WDD, ‘Boek der vreemdelingen’, 1946-1949.

²⁰² Archief WDD, Douven, 1949.

²⁰³ Archief WDD, algemene vergadering, 26 oktober 1967.

²⁰⁴ Archief WDD, Depreeuw, Peters en Verrijdt, ongedateerd.

worden dat het tegenovergestelde van fierheid opwekte. *‘Dakloos zijn is een feit; maar dakloze ‘heten’, zich als dakloze moeten aanmelden, bij de politie, de openbare onderstand, eventuele weldoeners en beschermers, vrienden’* werkte volgens de pater nadelig. Bovendien waren de bewoners niet meer dakloos van zodra ze in Het Werk der Daklozen verbleven.²⁰⁵ In de uitnodiging die de priesters van het Heilig Hart in december 1946 uitstuurden om het vernieuwde Het Werk der Daklozen te openen, spraken ze van een ‘gezellenhuis’ dat ze het Sint-Maartenshuis noemden.²⁰⁶

In een ‘innerlijk verslag over de dakloze’ omschreven de priesters hun bewoners als mensen met lichaam en ziel, maar zonder persoonlijkheid, zonder overtuiging, verlaten door iedereen. *‘Levende wrakken’* die alle sociaal contact verloren hadden.²⁰⁷ Meer dan vanwege hun armoede waren de bewoners volgens hen vanwege familiale, sociale of politieke omstandigheden of door een *‘morele ongeschiktheid voor het leven’* uitgestoten door de maatschappij. Sommigen waren altijd al zo geweest, anderen waren zo geworden door hun eigen schuld, door die van anderen en meestal door een combinatie van beide. De priesters klaagden de manier waarop deze mensen door de maatschappij bejegend werden aan. *‘Niemand verwijt een blindgeborene dat hij niet ziet.’* Ook als er niets meer aan te doen is, moet de maatschappij hen in leven houden in plaats van hen in grote ellende te laten vergaan. *‘Een scheefgegroeide boom is niet meer recht te krijgen. Scheefgegroeid zijn is een ramp, zoals kreupel zijn een ramp, geen misdaad is.’*²⁰⁸

Een constante in de verslagen die Het Werk der Daklozen maakte over haar bewoners – van eind jaren 1940 tot in de recente verslagen – is de nadruk op het gebrek aan een sociaal netwerk. De priesters en medewerkers stelden vast dat vele bewoners – om verschillende redenen – problemen hadden om harmonieuze relaties uit te bouwen, waardoor ze ook minder weerbaar waren voor allerlei moeilijkheden en situaties.

*‘Meestal zijn zij ook in hun relaties met de medemensen karakterieel gestoord, zodat ze met niemand harmonieus kunnen samenleven. Hun gevoelsleven, hun gemoedstoestand, hun intelligentievermogen, hun vrije wilsuitdrukking, heel hun persoonlijkheidsstructuur is bij de meesten gebrekkig en deviant, zodat ze in een permanent onvermogen verkeren om een blijvende harmonieuze relatie, met het leven rondom zich, tot stand te brengen. [...] De thuislozen die in huis worden opgenomen, zijn nu juist allen min of meer gestoord in hun persoonlijkheidsstructuur, vandaar dat we beter van thuislozen dan daklozen spreken.’*²⁰⁹

Niet zozeer het ontbreken van een dak maar wel van een ‘thuis’ was volgens een document uit 2002 problematisch: *‘het ontbreken van een duurzaam relatienetwerk dat de nodige steun biedt. De thuislozen blijken vaak de persoonlijke vaardigheden daartoe te missen en anderzijds vertoont de samenleving structurele mankementen die hiervoor een obstakel vormen’*.²¹⁰

²⁰⁵ Archief WDD, Douven, 1946.

²⁰⁶ Archief WDD, uitnodiging aan de parochiepriesters, aan de besturen der caritatieve werken voor de heropening van de herstelde lokalen der daklozen, 15 december 1946.

²⁰⁷ Archief WDD, Algemene vergadering, 28 oktober 1948.

²⁰⁸ Archief WDD, Douven, 1949.

²⁰⁹ Archief WDD, verslag der werking 1972.

²¹⁰ Archief WDD, *Thuisloosheid anno 2002*, 2002.

Samenleven

Het samenleven met zo veel mannen in een centrum is zeker niet altijd vanzelfsprekend. In de refter gaat het er soms levendig aan toe. Eten is voor veel van de cliënten een heel belangrijk aspect.²¹¹ Toen de bewoners nog zelf in de keuken stonden ondervonden ze aan den lijve dat hun medebewoners zich niet altijd makkelijk gedroegen als het over eten ging. Er werd weleens met een pot choco of een pot confituur gegoooid. Een keer werd het zo erg dat de mannen in de keuken de rolluik dicht deden en iedereen een half uur lieten wachten opdat iedereen zou kalmeren.²¹² Op die manier hielden ze de situatie zelf onder controle zonder dat de begeleiders moesten ingrijpen. Ook nu nog worden veel onderlinge problemen intern opgelost. Er is meestal wel een cliënt die de gemoederen kan bedaren. Ook om met elkaar om te kunnen is wel wat verdraagzaamheid nodig en het is soms moeilijk om begrip op te brengen wanneer iemand met een psychose of drugsprobleem zich slecht gedraagt.

*Cliënt: 'Dat zo'n jongens dat zelf niet beseffen. Ze hebben onderdak, ze hebben alles wat ze moeten hebben. Als je dan nog zo "het zotteke gaat uithangen", ik snap dat niet.'*²¹³

²¹¹ Interview met Tamara Rau, 2014.

²¹² Interview met cliënt, 2014.

²¹³ Idem.

2.9. De bewoners in cijfers

De medewerkers van Het Werk der Daklozen probeerden hun bewoners niet alleen in woorden te vatten, maar ook in cijfers. Doorheen de jaren werd heel wat statistisch materiaal verzameld. De jaarverslagen geven meer informatie over wie deze mannen precies waren: hun burgerlijke staat, leeftijd en afkomst, alcoholgebruik, gerechtelijk verleden, ... Ook over het aantal overnachtingen en de verblijfsduur werden al van bij de start cijfers bijgehouden.

Over de meeste parameters zijn de cijfers pas vanaf begin jaren 1970 beschikbaar. Voor sommige parameters zijn de cijfers ook moeilijk te vergelijken doorheen de tijd. Een goed voorbeeld hiervan zijn de cijfers over alcoholverslavingen: bepalen of iemand veel drinkt of verslaafd is, gebeurde ongetwijfeld op verschillende momenten op basis van andere criteria. Dat de cijfergegevens doorheen de tijd ook voor andere referentieperiodes werden geregistreerd (de werkingsjaren liepen eerst van oktober tot september, later van januari tot december), maakt een volledig correcte statistische verwerking nog moeilijker. In wat volgt geven we daarom voor een aantal aspecten enkele cijfers gespreid over een zo lang mogelijke periode, om een impressie te geven van de bevolking. De jaartallen zijn gekozen in functie van de beschikbaarheid van de gegevens.

2.9.1. Burgerlijke staat

De begeleiders van Het Werk der Daklozen zagen het ontbreken van een netwerk als een van de belangrijke redenen voor de thuisloosheid van de bewoners. Familiale banden waren hierin uiteraard een belangrijk element. In 2002 schreven ze hierover:

*‘De thuisloosheid wordt voorafgegaan door een proces van ontankering: verlies van houvast, van contactpunten, steunfiguren. Dit wordt veroorzaakt door én veroorzaakt zelf grote persoonlijke, relationele en maatschappelijke kwetsbaarheid. Het is een negatieve spiraal waar moeilijk op eigen kracht uit te geraken is.’*²¹⁴

	1973 ²¹⁵	1987 ²¹⁶	1997 ²¹⁷	2003 ²¹⁸
Gehuwd	12%	48%	11%	5%
Ongehuwd	62%	27%	55%	64%
Gescheiden	24%	23%	32%	30%
Weduwnaar	2%	2%	2%	1%

2.9.2. Leeftijd

²¹⁴ Archief WDD, *Thuisloosheid anno 2002*, 2002.

²¹⁵ Archief WDD, verslag der werking 1973.

²¹⁶ Archief WDD, statistieken 1987.

²¹⁷ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1997

²¹⁸ Idem, 2003.

De populatie bestond in theorie steeds uitsluitend uit mannen die tussen 18 en 65 jaar oud waren. Minderjarigen werden slechts – en meestal kortstondig – opgenomen met toestemming van een jeugdrechter. Voor 65-plussers werd een aangepaste oplossing gezocht.²¹⁹ Bewoners die al in Het Werk der Daklozen verbleven op het moment dat ze 65 werden, bleven echter vaak toch nog jaren in het centrum wonen, waardoor ook 80-plussers in de statistieken voorkamen.

	1973 ²²⁰	1987 ²²¹	1997 ²²²	2003 ²²³
< 20	3%	4%	14%	11%
20-29	27%	30%	13%	8%
30-39	25%	29%	28%	24%
40-49	37%	20%	29%	33%
50-59		11%	14%	17%
> 60	8%	6%	2%	7%
Gemiddelde leeftijd	n/a	38 jaar	39 jaar	42 jaar

2.9.3. Nationaliteit

Politieke gebeurtenissen in de wereld konden de verhouding in aantallen tussen de nationaliteiten in Het Werk der Daklozen tijdelijk beïnvloeden. In de jaren 1950 steeg het aantal vluchtelingen van achter het IJzeren Gordijn.²²⁴ Zo verbleven er na de opstand in Hongarije in 1956 plots 23 Hongaren, meer dan een vierde van de bewoners. In 1957 ontsnapten vier Poolse kadetten van een Pools schip. In het licht van de Koude Oorlog werden Oost-Europese vluchtelingen geholpen door de Belgische Staatsveiligheid. Dankzij hen en de waterschout kregen de vier jonge officieren burgerkleren en werden ze verstoppt in Het Werk der Daklozen zodat ze konden ontsnappen aan de klopjacht die het Pools consulaat op hen organiseerde.²²⁵

In principe neemt Het Werk der Daklozen geen buitenlanders zonder verblijfsvergunning op, tenzij als depannage voor een maximumtermijn van 14 dagen.²²⁶

²¹⁹ Het Werk der Daklozen, 1980.

²²⁰ Archief WDD, verslag der werking 1973.

²²¹ Archief WDD, statistieken 1987.

²²² Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1997.

²²³ Idem, 2003.

²²⁴ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der apostolaatswerking, 29 oktober 1959.

²²⁵ Archief WDD, algemene vergadering, verslag der werking, 31 oktober 1957.

²²⁶ Archief WDD, vergadering werkgroep structuur, 19 november 1997.

	1973 ²²⁷	1987 ²²⁸	1997 ²²⁹	2003 ²³⁰
Belgische nationaliteit	75%	87%	81%	88%
EU-burger	13%	7%	8%	5%
Niet-EU-burger	11%	6%	11%	7%

2.9.4. Verslavingen

Ook over het aantal alcoholverslaafden werden cijfers bijgehouden. Zoals gezegd zijn deze cijfers moeilijk te vergelijken aangezien de criteria waarschijnlijk verschilden. Zo spreekt het jaarverslag van 1971 van 75 procent verslaafden²³¹, terwijl er twee jaar later slechts 30 procent²³² en in 1980 slechts 3,56 procent²³³ alcoholverslaafden geweest zouden zijn. Bovendien is alcohol zeker niet het enige verslavingsprobleem. Druggebruik gebeurt ook binnen het centrum en gokverslavingen zijn eveneens een probleem. Deze problematiek hangt uiteraard nauw samen met de moeilijkheden om met geld om te gaan.

In 1972 schreef de pater-directeur hierover:

‘Ze zijn onvermogen om geld goed te gebruiken. Ze zoeken wel geld te verdienen om hun primaire en weinige eisen, in levensbehoeften te voldoen. [...] In het bevredigen van deze primaire behoeften kennen ze ook geen maat: het alcoholisme is een normaal gevolg van deze primaire voldoening [...], ook bij het eten kunnen zij meestal overdreven uitgeven, en ze zijn ziekelijk gulzig, waar wij normaal 1 à 2 eieren eten, zullen zij er 6 à 8 ineens eten. [...] Zelfs in hun cafébezoek, waar wij normaal één glas bier betalen, geven zij een tournée générale aan mensen die zij nog nooit hebben gezien en niet kennen, het geld moet op. Arbeid is voor hen niet zich een maatschappelijke situatie opbouwen, maar alleen zoveel mogelijk geld verdienen om ook zo vlug mogelijk geheel op te kopen aan nutteloze of overdreven zaken.’²³⁴

2.9.5. Ex-gedetineerden

Een groot deel van de bewoners van Het Werk der Daklozen is voor zijn aankomst al in aanraking gekomen met het gerecht of de politie. Velen van hen hebben een gevangenisstraf achter de rug. In heel wat verslagen gingen de bestuurders in op de impact hiervan op de persoonlijkheid en de sociale re-integratiemogelijkheden van de man. Het aanknopen van een

²²⁷ Archief WDD, verslag der werking 1973.

²²⁸ Archief WDD, statistieken 1987.

²²⁹ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1997.

²³⁰ Idem, 2003

²³¹ Archief WDD, verslag der werking 1970-1971: analyse van onze bevolking.

²³² Archief WDD, verslag der werking 1973.

²³³ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1980.

²³⁴ Archief WDD, verslag der werking 1972.

relatie, het vinden van werk worden hierdoor immers bemoeilijkt.²³⁵ Anderzijds kan zijn ervaring met het samenleven in een grote groep een nieuwe bewoner wel helpen om snel te aarden in een groot onthaalcentrum als Het Werk der Daklozen. Ook vandaag nog is De Plataan een van de grootste onthaalcentra in Vlaanderen. Bij de beslissing of een thuisloze in De Plataan of beter in een ander (kleiner) onthaaltehuis van het CAW wordt opgenomen, wordt rekening gehouden met zijn vermogen om zich aan te passen aan het samenleven in een grote groep.

*Clïënt: 'Ge weet, een goeie Belg moet eens een keer in den bak gezeten hebben hé. Eén keer.'*²³⁶

	1970 ²³⁷	1977 ²³⁸	1984 ²³⁹
Percentage ex-gedetineerden	56% (waarvan 31% als landloper)	53%	34%

2.9.6. Aantal overnachtingen

Er waren vele manieren waarop mannen de weg naar Het Werk der Daklozen vonden. Behalve thuislozen die zelf kwamen aankloppen, werden velen naar de Blindestraat gebracht door de politie, bijvoorbeeld nadat ze de gevangenis mochten verlaten, of doorverwezen door andere instanties. Het Werk der Daklozen kreeg ook talloze brieven van mannen die in landloperskolonies, de gevangenis of een psychiatrische instelling verbleven en een plaats zochten voor wanneer ze daar mochten vertrekken. In 1973 werd een derde van de cliënten naar Het Werk der Daklozen doorverwezen door officiële diensten en bijna twintig procent door vrije diensten (zoals geestelijken, hospitalen, ...).²⁴⁰ Heel wat cliënten van Het Werk der Daklozen/De Plataan zijn nooit letterlijk dakloos geweest. Voor zij die wel op straat leven zijn er outreach-hulpverleners die hen op publieke plekken aanspreken en trachten door te verwijzen naar het centrum.

	1947 ²⁴¹	1967 ²⁴²	1974 ²⁴³	1984 ²⁴⁴	1997 ²⁴⁵	2003 ²⁴⁶
Aantal overnachtingen	15.000	29.930	25.965	22.660	18.679	22.916
Aantal cliënten	454	641	831	388	294	199

²³⁵ Ibidem.

²³⁶ Interview met cliënt, 2014.

²³⁷ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1969-1970.

²³⁸ Idem, 1980 en 1984.

²³⁹ Idem, 1984.

²⁴⁰ Archief WDD, verslag der werking 1973.

²⁴¹ Idem, 1946-1947.

²⁴² Idem, 1967.

²⁴³ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1980 en Jaarverslag 1984.

²⁴⁴ Idem, 1984.

²⁴⁵ Het Werk der Daklozen, 1997.

²⁴⁶ Het Werk der Daklozen, jaarverslag 2003.

Gemiddelde per nacht	41	82	71	62	51	63
----------------------	----	----	----	----	----	----

Een interessante vraag is of de sluiting van de landloperskolonies een impact had op het aantal bewoners in Het Werk der Daklozen. Enerzijds zou de sluiting meer mannen naar Het Werk kunnen doen afzakken omdat ze niet meer in de landloperskolonies terecht konden, anderzijds zou het aantal mannen dat een aanvraag indiende om opgenomen te worden net kunnen afnemen omdat er met de landloperskolonies ook een doorverwijzer naar Het Werk der Daklozen verdween.

De impact is echter moeilijk uit de cijfergegevens af te leiden. Door infrastructuurwerken was de opvangcapaciteit van Het Werk der Daklozen vanaf oktober 1994 tot eind februari 1997 immers een stuk lager dan voordien. Het aantal bewoners en het totaal aantal overnachtingen daalde hierdoor logischerwijs. De gemiddelde bezettingsgraad tussen 1994 en 1997 verschilt echter niet noemenswaardig ten opzichte van de periode voor 1994.

2.9.7. Verblijfsduur

Voor de Tweede Wereldoorlog was het doel van Het Werk der Daklozen om mannen slechts enkele dagen te herbergen zodat ze de tijd hadden om een plaats in de stad te zoeken.²⁴⁷ Al snel verviel de limiet op hoe lang mannen in Het Werk der Daklozen mochten verblijven. Toch werden en worden er soms nog grenzen gesteld. Zo werd in 1964 bepaald dat mannen met een vast inkomen onbepaald mochten blijven, zo lang er voldoende plaatsen vrij bleven om nieuwe noodgevallen op te nemen en dat ze daadwerkelijk gunstig gebruik maken van hun verblijf om uit de armoede te geraken. Zieken en ouderlingen werden overgebracht naar ziekenhuizen of ouderlingentehuizen.²⁴⁸

	1949 ²⁴⁹	1967 ²⁵⁰	1974 ²⁵¹	1984 ²⁵²	1994 ²⁵³	2003 ²⁵⁴
1-7 dagen	n/a	28%	n/a	34%	32%	10%
8-30 dagen	n/a	38%	n/a	22%	16%	18%
31-90 dagen	n/a	16%	n/a	19%	29%	22%
91-180 dagen	n/a	7%	n/a	11%	11%	17%

²⁴⁷ Archief WDD, Historiek, Ongedateerde brochure [vóór 1 december 1939].

²⁴⁸ Archief WDD, algemene vergadering, 29 oktober 1964.

²⁴⁹ Idem, 27 oktober 1949.

²⁵⁰ Archief WDD, verslag der werking 1967.

²⁵¹ Het Werk der Daklozen, Jaarverslag 1980.

²⁵² Idem, 1984.

²⁵³ Idem, 1994.

²⁵⁴ Idem, 2003.

180-365 dagen	n/a	7%	n/a	6%	8%	14%
> 365 dagen	n/a	4%	n/a	8%	4%	19%
Gemiddelde verblijfsduur	47 dagen	n/a	31 dagen	58 dagen	88 dagen	128 dagen

Tegenwoordig streven de begeleiders van De Plataan er naar om elke bewoner te laten uitstromen. Er wordt dus niet meer uitgegaan van de mogelijkheid tot een permanent verblijf.

2.10. *Het Werk der Daklozen wordt De Plataan*

De kerntaak van het onthaalcentrum, de opvang van de thuislozen, wordt vandaag behartigd door het CAW Antwerpen (Centrum Algemeen Welzijnswerk) onder de naam 'De Plataan'. De vzw Het Werk der Daklozen bestaat nog steeds en neemt het onderhoud van de gebouwen op zich..

De professionalisering van de opvang had zich in de loop van de jaren tachtig en negentig verdergezet met een sterkere differentiatie in de opvang: zowel op vlak van doelgroep als op vlak van methodologie kwamen er meer en meer verschillende soorten centra die inzetten op specifieke doelgroepen: crisisopvang, begeleid wonen, opvang van vrouwen en kinderen, van gezinnen, van jongeren, ...²⁵⁵ Ook de straathoekwerking werd uitgebouwd, waarbij thuislozen actief op straat werden aangesproken in de hoop hen hulp in een opvangcentrum te kunnen aanbieden.

De Vlaamse overheid wilde versnippering in de zorgsector tegengaan en keurde daarom in december 1997 het decreet betreffende het algemeen welzijnswerk goed. Volgens dit decreet zouden bestaande centra gefuseerd worden. Elk centrum moest algemene taken vervullen en kreeg daarnaast een aantal bijkomende functies ten aanzien van bepaalde doelgroepen.²⁵⁶ Bedoeling was om het algemeen welzijnswerk beter te profileren, met grotere herkenbaarheid en dus ook een vlottere toegang tot de hulpverlening. Het aanbod moest dankzij het decreet verder ontwikkeld en beter gespreid worden. Het moest ook financiële duidelijkheid scheppen voor de sector en de kwaliteit van het aanbod bevorderen. Maximale toegankelijkheid, schaalvergroting, responsabilisering en eenvormigheid waren hierbij de sleutelwoorden.²⁵⁷

Het aantal centra moest over heel Vlaanderen van 105²⁵⁸ naar 35 gaan. Hiervan mochten er zeven in de provincie Antwerpen en vier in de stad Antwerpen liggen. Dit betekende niet dat organisaties moesten verdwijnen, maar wel dat ze moesten fuseren zodat er een betere

²⁵⁵ Archief WDD, *Thuisloosheid anno 2002*, 5.

²⁵⁶ Archief WDD, Brief van Luc Martens, Vlaams minister van Cultuur, Gezin en Welzijn aan het Werk der Daklozen, 19 november 1997.

²⁵⁷ Archief WDD, Brief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur aan Het Werk der Daklozen, 19 november 1997.

²⁵⁸ Archief WDD, vergadering raad van beheer, 15 juli 1997.

onderlinge samenwerking zou ontstaan. Er kwam een overgangsregeling tot 1 januari 1999, vanaf dan moesten de Centra voor Algemeen Welzijnswerk operationeel zijn.²⁵⁹

Voor medewerkers van Het Werk der Daklozen voelde dit aan als een gedwongen huwelijk. Er werd overwogen of de werking kon voortgezet worden zonder subsidies, maar dit bleek onhaalbaar. Het Werk der Daklozen ging in het najaar van 1997 – het voorontwerp van het decreet was toen immers al gekend en de bevoegde minister had de centra al in juni tot actie aangespoord – dan ook aan tafel zitten met verschillende Antwerpse organisaties. Ze tekenden een intentieverklaring om een CAW op te richten.²⁶⁰ De klemtoon in hun gezamenlijke werking legden ze op werken voor de meest kwetsbaren en via preventie en vorming ervoor zorgen dat zo weinig mogelijk mensen zouden afglijden naar deze groep.²⁶¹ Bekommernissen bij Het Werk der Daklozen bleven het bewaren van de eigenheid – zodat schenkers niet zouden afhaken – en dat de vzw kon blijven bestaan om het patrimonium te beheren.²⁶²

Op 1 januari 1999 ging de nieuwe CAW van start onder de naam De Terp, een term die verwees naar aardeheuvels die van de zesde eeuw voor Christus tot de twaalfde eeuw na Christus vooral langs de kusten van Noord-Nederland en Noord-Duitsland werden opgeworpen: toevluchtsoorden waar mensen terecht konden bij overstromingen.²⁶³ Sinds 1 januari 2014 zijn de 3 Antwerpse CAW's samengevoegd tot CAW Antwerpen.

De leden van CAW De Terp

De Terp was een samenwerking tussen tien organisaties, waarvan zeven gesubsidieerd en drie niet-gesubsidieerd waren. Samen boden ze residentiële opvang voor mannen, vrouwen en kinderen en ambulante hulp bij administratieve, financiële, juridische, persoonlijke en relationele moeilijkheden. Met Payoke en Asmodee richtte De Terp zich ook specifiek op slachtoffers van mensenhandel.²⁶⁴

Een aspect van het CAW-decreet uit 1997 dat bij de deelnemende organisaties moeilijk lag, was de vereiste 'centrale toegangspoort'. Dit betekende dat iedereen die hulp zocht langs een centraal punt moest passeren waar intakers bepaalden wie waar geholpen kon worden. Rechtstreeks aankloppen bij een centrum was geen mogelijkheid meer.²⁶⁵ Zo hebben hulpzoekenden jarenlang slechts toegang gekregen tot Het Werk der Daklozen via het algemeen onthaal op de Vrijdagmarkt in Antwerpen. Sinds enige tijd kan De Plataan een aantal kamers weer zelf rechtstreeks toewijzen, zodat outreach-hulpverleners die thuislozen aanspreken op

²⁵⁹ Archief WDD, Brief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur aan Het Werk der Daklozen, 19 november 1997.

²⁶⁰ Archief WDD, Brief van het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur aan Het Werk der Daklozen, 19 november 1997.

²⁶¹ Archief WDD, Verslag van de voorzitters-vergadering, 12 februari 1998.

²⁶² Archief WDD, verslag vergadering Raad van Beheer, 15 juli 1997.

²⁶³ Archief WDD, De Terp, Beleidsplan 1999.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Archief WDD, vergadering van de werkgroep 'inhoudelijke blauwdruk', 13 oktober 1997.

straat hen rechtstreeks naar De Plataan kunnen doorverwijzen. Elke tussenstap kan immers een drempel te veel zijn.

Een van de doelstellingen van de herstructurering tot CAW's was ervoor zorgen dat mensen sneller en makkelijker toegang kregen tot begeleiding op maat en tot hulpverleners met de juiste expertise. De centra leerden al doende dat ook hier een risico rees dat de cliënt zou afhaken. Wanneer de begeleiding vanuit het ene centrum abrupt stopte en overgenomen werd door het andere, verloor de cliënt vaak zijn motivatie en houvast. Ze hebben elkaars werkingen beter leren kennen zodat de cliënt en hulpverleners de volgende halte in het traject reeds kenden. Op die manier willen ze tot een 'zorgcircuit' komen: een globaal zorgaanbod in een bepaalde regio dat probeert een antwoord te bieden op alle zorgvragers met de garantie van zorg op maat en zorgcontinuïteit.²⁶⁶

²⁶⁶ Archief WDD, Samenwerking De Passant – Sint Andries, 8 september 2003.

3. Besluit

Doorheen de geschiedenis van Het Werk der Daklozen vanaf 1935 tot De Plataan nu, zien we dat de aanpak evolueerde van katholiek en paternalistisch naar neutraal en professioneel. Dit is echter geen rechte lijnige evolutie. Vele ideeën die pas recent geïncorporeerd zijn in de werking van wat nu De Plataan is, leefden al in de beginjaren.

Zo benadrukten de priesters van het Heilig Hart al in de jaren zestig het belang van goede relaties met andere organisaties en initiatieven in de stad, opdat ze voor elke casus op de meest geschikte hulpverlener beroep zouden kunnen doen. Dat netwerk van toen is het CAW van vandaag: de begeleiders in De Plataan proberen de cliënten op weg te zetten om hun plaats in de maatschappij terug te vinden. Ze doen dit samen met vele andere CAW-medewerkers die de cliënten op verschillende vlakken kunnen ondersteunen. Het Werk der Daklozen lag bovendien mee aan de basis van de oprichting van de Vereniging der Onthaalhuizen (later VDVO en Thuislozenzorg Vlaanderen, nu Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, dat de CAW's ondersteunt). Pater-directeur Van Campenhout was de eerste beheerder en ondervoorzitter van de toenmalige VDO.²⁶⁷

Ondanks het feit dat Het Werk der Daklozen dus al vroeg aandacht had voor samenwerking en contacten met andere organisaties, fungeerde het toch jarenlang als een volledig autonome organisatie. De overgang van deze zelfstandige status naar lid van een CAW verliep zeker niet zonder moeilijkheden. Zowel voor het personeel als voor de bewoners betekende het een grote aanpassing. Sommige bewoners die al jarenlang in Het Werk der Daklozen verbleven zagen 'hun' centrum veranderen: De Plataan staat open voor iedereen, ook zij die vanwege strengere regels in andere centra nergens meer terecht kunnen. Die openheid staat in contrast met de meer beschermde omgeving waar langdurige of permanente bewoners vroeger op konden rekenen. Terwijl voor sommige bewoners Het Werk der Daklozen een veilige thuishaven geworden was, is De Plataan niet bedoeld als eindstation. De bedoeling is – ook al lukt dat niet voor alle cliënten – om iedereen terug op weg te helpen. In de begeleiding wordt dan ook expliciet toegewerkt naar uitstroom.²⁶⁸

Dit sluit aan bij de 'eeuwige' debatten over het doel en de doelgroep van Het Werk der Daklozen. Volgens sommigen moest Het Werk iedereen toelaten, ook al zou dit betekenen dat de organisatie niet kon inzetten op re-integratie. Anderen vonden dat Het Werk selectiever moest zijn bij wie het in huis nam, om zij die kans maken op sociale re-integratie niet 'in gevaar te brengen'. Deze discussie leidde kort na de Tweede Wereldoorlog bijna tot de ontbinding van het Werk en kwam ook nadien herhaaldelijk op de agenda. Nochtans ligt de oplossing die de priesters van het Heilig Hart vanaf 1946 aanreikten in grote lijnen dicht bij de visie van De Plataan. De priesters wilden de deuren openzetten voor iedereen en tegelijkertijd, zo schreven ze in 1949, mocht een tehuis voor daklozen niet de aankomstlijn van een levensweg zijn. Het is een 'tussenhaven' of een 'droogdok', tot het schip terug 'opgekalefaterd' is, weer zeewaardig. De bedoeling was dus om, *'indien het nog kon de uitgestoten terug in te schakelen, de ongewensten terug te doen aanvaarden en een mislukking terug te doen proberen'*.²⁶⁹

Wat wel volledig verdwenen is, is het paternalisme en het religieuze. Voor de Tweede Wereldoorlog waren 'antigodsdienstige personen' niet welkom en de priesters van het Heilig

²⁶⁷ Archief WDD, vergadering uitvoerend comité, 11 juni 1968.

²⁶⁸ Interview met Tamara Rau, 2014.

²⁶⁹ Archief WDD, Douven, 1949.

Hart bleven na de oorlog – hoewel ze wisten dat er andere prioriteiten waren dan preken over God – sterk vasthouden aan hun religieuze doeleinden. In 1955 schreven ze hierover:

‘Op gevaar in een louter materiële filantropie te vervallen moet toch altijd als hoofdzakelijke drijfveer van onze actie het geestelijke, het godsdienstige, het bovennatuurlijke einddoel en bestemming van al onze mensen op het oog gehouden worden.’²⁷⁰

Terwijl iedereen tot in de jaren zestig verplicht gebeden en missen moest bijwonen, verdwenen de kruisen van de muren toen Het Werk der Daklozen De Plataan werd. Een markant moment in deze evolutie was dat vanaf begin jaren 1970 de kapel ook voor andere dan religieuze bijeenkomsten gebruikt mocht worden. Tot in 2011 werd jaarlijks het Sint-Maartensfeest gevierd, maar ook dit verdween.

Het paternalisme is eveneens uit de aanpak verdwenen. Er wordt vandaag van uit gegaan dat de begeleiders net zoveel kunnen leren van de cliënten als andersom. Dit betekent niet dat ‘zorg’ niet meer belangrijk is. Wanneer een nieuwe cliënt binnenkomt, heeft hij het vaak nodig om zorg te ontvangen: alvorens met verdere begeleiding te kunnen starten, moet hij eerst fysiek en mentaal tot rust kunnen komen.

De professionalisering werd ingezet vanaf 1969, toen de eerste maatschappelijk assistent in dienst kwam. Het aantal professionele medewerkers groeide snel. Onder pater-directeur van de Kerkhof werd een groot deel van de leiding overgenomen door onderdirecteur Vic Swerts, die vanaf 1987 directeur werd. De individuele begeleiding van de bewoners op financieel, juridisch, medisch en psychosociaal vlak wordt vandaag grotendeels behartigd door CAW-medewerkers die niet louter aan De Plataan verbonden zijn. Toch blijven de zes groepswerkers van De Plataan, allen orthopedagogen of maatschappelijk werkers die hun cliënten bijna dagelijks zien, een belangrijke schakel in de individuele begeleiding van elke cliënt.²⁷¹

²⁷⁰ Archief WDD, algemene vergadering, 27 oktober 1955.

²⁷¹ E-mail van Tamara Rau aan Veronique Van Humskerke, 30 juni 2014.

4. Bibliografie

4.1. Literatuur

[brochure], Antwerpen, Het Werk der Daklozen, [ongedateerd, vóór 1 december 1939].

[krant of tijdschrift onbekend], 'Ons wekelijksch praatje... met heer Jos. Hendrickx over "Het Werk der Daklozen"', 1937.

De Standaard, 'Het werk van de daklozen te Antwerpen', 27 mei 1954.

Het handelsblad, 'Heel korte geschiedenis van een klein begonnen en groot uitgewassen werk', 27 december 1939.

Het hoekje der daklozen, mei 1936, januari 1938 en november 1939.

Informatiepakket Het Werk der Daklozen vzw, Antwerpen, Het Werk der Daklozen, 1997.

Neirinckx, P. M., *Armoede achter slot en grendel? Op weg naar een decriminalisering of depenalisering van de landloperij*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1989.

Onthaalcentrum voor thuislozen. Het Werk der Daklozen vzw. *Informatiebrochure*, Antwerpen, Het Werk der Daklozen, 1980.

4.2. Interviews

Interview met cliënt A, B en C, afgenomen door Veronique VAN HUMSKERKE, Antwerpen, 16 juni 2014.

Interview met cliënt D, E en F, afgenomen door Veronique VAN HUMSKERKE, Antwerpen, 24 juni 2014.

Interview met de raad van bestuur van Het Werk der Daklozen, afgenomen door Veronique VAN HUMSKERKE, Antwerpen, 19 mei 2014.

Interview met Jan Maes, afgenomen door Veronique VAN HUMSKERKE, Antwerpen, 24 juni 2014.

Interview met Tamara Rau, afgenomen door Veronique VAN HUMSKERKE, Antwerpen, 16 juni 2014.

4.3. Bronnen

Statuten van de Maatschappij der christelyke liefdadigheid, 1824.

4.3.1. Archief Het Werk der Daklozen

Verslagen der (algemene) (apostolaats)werking/statistieken/jaarverslagen dd. 1946-1947, 1967, 1969-1970, 1970-1971, 1972, 1973, 1976, 1980, 1984, 1987, 1989, 1993, 1994, 1997, 2003.

Dossiers subsidieaanvraag dd. 1949, 1950, 1951.

Waterkeyn, *Overzicht van de betrekkingen tusschen de maatschappij christelijke liefdadigheid en het Werk der Daklozen*, oktober 1945.

notaris COLS, Opgave der vaststellingen na onderzoek van de juridische toestand tussen de vzw'd maatschappij der kristelijke liefdadigheid en de vzw'd het werk der daklozen, betreffende de eigendommen Blindenstraat, 3 oktober 1956.

Douven, J., *Beknopte nota over de huidige stand van het werk der daklozen*, 2 oktober 1949.

Depreeuw, Peters en Verrijdt, *Thuislozen: een residuele categorie in de sociale welzijnszorg*, [ongedateerd].

Verslagen van de algemene vergaderingen dd. 31/10/1940, 30/10/1941, 29/10/1942, 03/12/1945, 31/01/1946, 20/05/1946, 28/10/1948, 27/10/1949, 27/10/1950, 30/10/1952, 29/10/1953, 25/10/1956, 31/10/1957, 30/10/1958, 29/10/1959, 27/10/1960, 26/10/1961, 23/07/1962, 24/01/1963, 29/10/1964, 27/10/1966, 26/10/1967, 23/02/1978, 15/07/1997.

Verslagen intern overleg dd. 26/09/1940, 10/03/1940, 09/05/1940, 12/06/1940, 03/07/1940, 23/10/1940, 13/02/1941, 21/05/1941, 25/07/1941, 16/12/1949, 11/06/1968, 10/02/1974, 30/05/1974, 13/10/1997, 19/11/1997.

Briefwisseling dd. 06/06/1935, 20/05/1939, 23/10/1945, 23/11/1945, 16/12/1945, 02/06/1946, 17/08/1948, 17/08/1948, 16/12/1949-16/02/1950, 27/01/1972, 28/01/1972, 29/01/1973, 07/09/1974, 19/11/1997.

Verslagen van vergaderingen van het uitvoerend comité dd. 10/12/1962, 11/12/1969, 13/02/1961, 24/11/1958, 09/06/1959.

Douven, J., s.jc, *verslag der werking van 15 maart tot 15 september 1946*, 11 september 1946.

Losse documenten zoals vermeld in de voetnoten.

4.4. Websites

Website van de Confederatie van de Vlaamse en Nederlandse Provincie van de Priesters van het Heilig Hart, <http://www.scj.nl/communities/vroegere-communities/sociale-werken/antwerpen>, geconsulteerd op 7 april 2014.

GEHEUGEN COLLECTIEF VZW
HISTORISCH ONDERZOEKSBUREAU

COLOFON

Geheugen Collectief vzw

Fruithoflaan 116/34

2600 Antwerpen

Ondernemingsnummer:

0816.853.628

www.geheugencollectief.be

Dit rapport werd opgemaakt door Veronique
Van Humskerke, onderzoeker van Geheugen Collectief
in opdracht van vzw Het Werk der Daklozen

© Geheugen Collectief vzw 2014